Article

IJOKS

International Journal of Kurdish Studies
(ISSN:2149-2751)
4 (1), pp. 197 – 232
http://www.ijoks.com

A new perception for adjectives in Kurdish Language

Omed Barzan BRZOO[1] & Omer Ahmed EZIZ[2]

Received: Nov 30, 2017 **Reviewed**: Dec 15, 2017 **Accepted**: Jan 05, 2018

Abstract

The title of this thesis has been dedicated to (A new perception for adjectives in Kurdish Language). The thesis tries to discus some aspects of adjectives, especially those aspects of adjective within (Middle Kurmanji and Sulaimani Dialects) that haven't been elucidated yet. So the thesis aims to illuminate (definition, types, morphology and syntax), adjective within three sections:
In the first section we tried to show the definition and types of adjectives in traditional old grammar, then we reviewed the definitions and types of adjective, next we determined the types.
The second section has been dedicated to adjectives and overlap phenomenon .So we explained the overlap of adjectives with (noun, adverb and verb).
In the third section we mentioned the important aspects of adjective such as the relation of adjective with each of (Honorifics, morphological Adjective, collocations). In the same section it has been clarified wither adjective is an independent lexical category or it is a member of another lexical category.

Keywords: Adjective, Overlap, Honorifics, Morphological Adjective, Collocation.

Recommended citation:
Brzoo, O.B. & Eziz, O.A. (2018). A new perception for adjectives in Kurdish Language. *International Journal of Kurdish Studies 4 (1),* 197 –232, DOI: 10.21600/ijoks.383400

[1] Asst. Prof .Dr., Department of Kurdish Language, College of Education, Garmian University, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: dr.omedbarzan@yahoo.com.
[2] Asst. Lecture, Department of Kurdish Language, College of Education, Garmian University, Sulaimani, Kurdistan Region - Iraq. E.mail: umerzanko@gmail.com.

تێڕوانینێکی نوێ بۆ ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا

پ.ی.د. ئومێد برزان برزو عومەر ئەحمەد عزیز

سەرەتا:

ناونیشانی توێژینەوەکە (تێڕوانینێکی نوێ بۆ ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا، بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجیی ناوەڕاست ـ شێوەزاری سلێمانی) یە، کە نامەیەکی ماستەرە و تەنها بەشی دووەمی وەرگیراوە، مەبەستی سەرەکی ئەم لێکۆڵینەوەیە هەوڵێکە بۆ لێکۆڵینەوە لەو لایەنانەی ئاوەڵناو، کە تا ئێستا وەك پێویست لێیان نەکۆڵراوەتەوە.

زمانەوانە کوردەکان لە کۆن و لە ئێستاشدا لە ئاوەڵناویان کۆڵیوەتەوە، بەڵام کەموکورتی لە لێکۆڵینەوەکانیاندا بەدیدەکرێت، هەروەها پۆلە فەرهەنگییەکان کەرەستەی سەرەکیی ڕێزمانن و لەنێویشیاندا ئاوەڵناو پۆلێکی فەرهەنگی گرنگە، کە لە ڕوانگەی ئەم لێکۆڵینەوەوە بەپێی پێویست هەمو لایەنەکانی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا نەخراونەتەڕو.

لەم لێکۆڵینەوەیەدا ڕێبازی پەسنیی شیکاری بەکارهێنراوە، هەروەها سود لە دەستکەوتە زمانەوانیەکانی وەك (هێلکاریی درەختی، فرێز، نیشانەی واتایی،...تاد) وەرگیراوە، بەڵام لێکۆڵینەوەکە خۆی بە هیچ قوتابخانە و مۆدێلێکی ڕێزمانی نەبەستوەتەوە، بەڵکو هەوڵدراوە بەپێی هەڵسوکەوتی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا لێی بکۆڵرێتەوە.

لەم توێژینەوەیەدا لە سێ تەوەری جیاوازەوە هەندێك لایەنی گرنگی ئاوەڵناو خراوەتەڕو، لە تەوەری یەکەمدا پێناسە و دیاریکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا خراوەتەڕو، پاشان بەپێی مەودای لێکۆڵینەوەکە کەموکورتی ئەو بۆچونانە دیاریکراون، جۆرەکانیشی لە ڕوی واتاوە بە شێوەیەکی ورد و زانستی پۆلێنکراون.

لە تەوەری دووەمدا دیاردەی پێکداچونی ئاوەڵناو لەگەڵ پۆلە فەرهەنگی و سینتاکسییەکاندا خراوەتەڕو.

لە تەوەری سێیەمدا پەیوەندیی هەندێك چەمکی وەك (ئۆنرفرێکس، پێکەوەهاتن، ئاوەڵناوئاسا) لەگەڵ ئاوەڵناودا ڕونکراوەتەوە، لەگەڵ ڕونکردنەوەی ئەوەی کە ئاوەڵناو پۆلە فەرهەنگییەکی سەربەخۆیە.

1) پێناسە و جۆرەکانی ئاوەڵناو:

1 - 1) چەمك و پێناسەی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا:

لە ڕێزمانی دێریندا، چەندین فۆڕم بە ئاوەڵناو دانراون. هۆکاری ئەمەش ئەوە بووە، کە پێناسەی ڕێزمانی دێرین بۆ ئاوەڵناو لە ڕوانگەی ئەرکەوە بووە. بۆ نمونە دەوترا: (ئاوەڵناو وشەیەکە بۆ وەسفکردن و دیاریکردنی وشەیەکی تر بەکاردەهێنرێت.) (Nidham sheet :2005 :5). هەر ئەمەش وای کردبو، کەرەستە زمانییەکانی وەك: (ئامرازی نیشانە، ژمارە، ئامرازی نادیار، ئامرازی پرس، ئامرازی هەیی، ئامرازی سەرسوڕمان، ...تاد) بە ئاوەڵناو دابنرێن، کە هیچ پەیوەندییەکیان بە ئاوەڵناوەوە نییە و بە یەکێك لەو هەڵە وەسفییانە دادەنرێت، کە دێرینەکان لەبارەی ئاوەڵناوەوە دەیانکرد. بۆ نمونە لەبەرئەوەی کە ئاوەڵناو ئەرکە سەرەکییەکەی (دیارخەر)ە، بۆیە هەر کەرەستەیەك بو بە دیارخەر بە ئاوەڵناو دانراوە، بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئەم کوڕە - دوو کوڕ

کام کوڕ - کوڕەکە

کوڕێکی تر - کوڕێك

فراوانکردنی سنوری ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا تەنها لە زمانی کوردیدا نەبووە، بەڵکو لە زۆربەی زمانەکاندا چەندین کەرەستە بە ئاوەڵناو دانراون، کە پەیوەندییان بە ئاوەڵناوەوە نەبووە، بۆ نمونە لە زمانی ئینگلیزیدا بە (my, his, her,…etc) دەوترا ئاوەڵناوی خاوەندارێتی (possessive Adjective)[1]، کە سیفەتەکانی ئاوەڵناویان تێدا نییە. دیاریکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا لەگەڵ ئەو پێناسانەدا نەدەگونجا، کە خودی ڕێزماننوسە دێرینەکان بۆ ئاوەڵناویان دەکرد، بۆ نمونە دەوترا، ئاوەڵناو وشەیەکە دەبێت واتای پەسنی/وەسفی تێدابێت، کەچی ئەو کەرەستانەی بە ئاوەڵناو دانرابون، واتای پەسنییان تێدا نەبو. بۆیە (جۆرە تێکەڵییەك لەنێوان ئاوەڵناو و بەشەکانی تری ئاخاوتن دەکرا، وەك (ئارتیکڵەکان، ئامرازی نیشانە، ئامرازی پرس، سەرسوڕمان و ژمارە.)[2] [Fatima Hassan: 2009: 49]

بۆ زیاتر ڕونکردنەوەی مەبەستەکەمان، چەند پێناسەیەکی ئاوەڵناو دەخەینەڕو:

(((صفت) اسمێکە حال و شان اسمەکەی پێش خۆی بیان دەکا بەو اسمە دەڵێن موصوف، بە هەردوکیان دەڵێن: ترکیب توصیفی.)) [سەعید صدقی کابان: 1928: 25]

((سیفەت کەلیمەیەکە بۆ تەواوکردنی مەعنای ناو، یان بۆ ناو بەکاردەهێنرێت.))[توفیق وەهبی: 1929: 61]

((ئاوەڵناو شتێکە، تاریفی ناو، یان ڕاناو دەکا.)) [محەمەد ئەمین هەورامانی: 1973: 163]

((واژەیەکە، یا بۆ وەسفی ناوێك، یا ڕاناوێ، یا فرمانێکی بێهێز بەکارئەهێنرێ.)) [نوری عەلی ئەمین: 2014: 120]

ئەمەو چەندین پێناسەی تر لە بەردەستایە، زۆربەیان جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە (ئاوەڵناو) وشەیەکە دەبێت واتای (وەسف)ی تێدابێت بەبێ گوێدانە تایبەتییە سینتاکسی و مۆرفۆلۆژی و سیمانتیکییەکانی ئاوەڵناو. چونکە پێناسە پوختەی دەرئەنجامی ڕاستی ئەو چەمکانەیە، کە لێکۆڵینەوە ئەیگاتێ.

1 - 2) جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا:

بۆ ئەوەی لە ئێستای زمانەکەماندا جۆرەکانی ئاوەڵناو زانستییانە دیارییکەین، سەرەتا بەباشی دەزانین، تێڕوانینی ڕێزمانی دێرینی کوردی لەبارەی جۆرەکانی ئاوەڵناوەوە بزانین، هەروەها کەموکورتی ئەو بۆچونانە بخەینەڕو بە مەبەستی دانانی چوارچێوەیەکی زانستی بۆ جۆرەکانی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا. لەبەر مەودای توێژینەوەکەمان ناتوانین بۆچونی هەمو زمانەوانە کوردەکان، یان ئەو پۆلێنکردنانەی کە بەتەواوی لەیەکەوە نزیکن، بخەینەڕو، بۆیە هەوڵدەدین لەم خشتەیەدا بۆچونی هەندێکیان لەم بارەیەوە پیشانبدەین:

ناوی نوسەر	جۆرەکانی ئاوەڵناو

سعيد صدقی كابان (سەعيد صدقی كابان: 1928: 25-27)	1- سماعی 2- قياسی
توفيق وەهبی (توفيق وەهبی: 1929: 61-81)	1- چۆنی 2- نيشانی 3- ژمارەيی 4- موبهەم 5- پرسی
نوری عەلی ئەمين (نوری عەلی ئەمين: 2013: 120-130)	1- خەبەری 2- ئيشاری 3- فرمانی 4- چەندی 5- پرسياری
جگەر خوێن (جگەرخوێن: 1961: 29-30)	1- پەسنا راستی 2- چيكروخی كيماسی تام زێدای رەنگ
صادق بەهادين (صادق بەهائەدين: 1976: 112-113)	1- چۆنيەتی 2- ژمارەيی 3- نيشانە 4- هەيی 5- پرسياری 6- نەبەن
ك.ك. كوردۆيێف (ك.ك.كوردۆيێف: 1982: 101)	1- نيسبی 2- چۆنی
ئەورەحمانی حاجی مارف[3] (ئەورەحمانی حاجی مارف: 2014: 119-138)	1- چۆنيەتی 2- نيسبی 3- ناديار ناديارى دياريكردن رەنگ جۆری سيفەت شێوەی مرۆڤ چەمكی دەوروبەر جياكردنەوە خاسيەت
احمد حسن احمد (احمد حسن احمد: 1976: 129)	1- سادە 2- لێكدراو 3- كۆژ يان رستە

خشتەی ژمارە (1)

1 - 3) كەموكورتی پێناسە و جۆرەكانی ئاوەڵناو لە رێزمانی دێريندا:

ئەو هەمو جۆرەی ئاوەڵناو لە رێزمانی دێريندا سنوری ئاوەڵناوی فراوانكردبو، بەجۆرێك دەربرينی هەندێك لەو بيرانەی كە دراونەتە پاڵ ئاوەڵناو هەرگيز ئاوەڵناو توانای نييە، دەريانبرێت. يەكێك لەو هۆكارانەی وايكردبو، رێزمانی دێرين چەندين كەرستەی زمانی بە ئاوەڵناو دابنێن، بريتيبو لە پشتبەستن بە شوێنی هاتن، يان ئەركی كەرستەكان لە رستەدا. بۆيە ((بنەمای خوێندنەوەی پەيڤێك بەگوێرەی شوێنەكەی لە (گرێ و رستە)دا، سنوری ئاوەڵناوی هێندە فراوانكردبو، وايكردبو، هەر يەك لە ئامرازی (نەناسين، ناسين، نيشانە، هەتا ژمارە و جۆرەكانی، ...تاد) بە ئاوەڵناو دابنرێت.)) [سەلام ناوخۆش و نەريمان خۆشناو: 2010: 74]. كەواتە وەك دەردەكەوێت، لە دەستنيشانكردنی جۆرەكانی ئاوەڵناودا پشت بە بنەمای ئەرك بەسترابو. بەم پێيەش هەر يەكەيەكی زمانی لە رستەدا ئەركی ديارخەری ببينيبايە، بە ئاوەڵناو دادەنرا. ديارە ئەمەش هەڵەيەكی رێزمانی دێرين بو لە

دیاریکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناودا. دەتوانین، گرنگترین ئەو کەموکورتیانەی لە پێناسە و دیاریکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناودا لە ڕێزمانی دێریندا هەن، لە چەند خاڵێکدا بخەینەڕو، پاشان بەپێی ئاستەکانی زمان و هەڵسوکەوتی ئێستای زمانەکەمان جۆرەکانی ئاوەڵناو دیاریبکەین، هەروەها پێناسەیەکی گونجاوتر لەوانەی پێشوتر بۆ ئاوەڵناو بکەین:

یەکەم/ ئەگەر بڕوانینە جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێریندا، هاوبەشییان لەگەڵ ئاوەڵناودا تەنها ئەوەیە، کە هەندێکیان دەتوانن ببنە دیارخەری ناو، بۆ نمونە:

- ئاوەڵناوی ژمارە: یەك ، یەکەم ، یەکلەسەردو،...تاد . واتە بە هەر سێ جۆرەکەیەوە (بنجی، پلەیی، کەرتی)
- ئاوەڵناوی نیشانە: ئەمە، ئەم، ئەمانە،...تاد
- ئاوەڵناوی نادیار: هەر، فڵان، هیچ،...تاد
- ئاوەڵناوی جیاکەرەوە: تر، کە، دیکە، دی،...تاد
- ئاوەڵناوی پرس: کام، کەی، چی، چۆن،...تاد.

دیارە ئەمانە هیچ یەکێکیان هەڵگری تایبەتێتی ئاوەڵناو نین، بەڵکو هەمویان وشەی سەربەخۆن، پۆلێکی ئەرکین و ئامرازی پرسن نەك ئاوەڵناوی پرس، بۆیە پێویستە سنوریان لەگەڵ ئاوەڵناودا جیابکرێتەوە[4].

دووەم/ لەڕوی مۆرفۆلۆژییەوە هیچ ئەدگارێکی ئاوەڵناویان تێدا نییە. بۆ نمونە: هەر دو مۆرفیمی /تر/، /ترین/ کە دو مۆرفیمی بەندی ڕێزمانی ئاوەڵناون لە زمانی کوردیدا وەرناگرن، وەك:

*ئەمتر ، *ئەمترین، *دوتر، *دوترین، *هیتر، *هیترین، *ئاوتر، *ئاوترین، .....تاد.

سێیەم/ لەڕوی سیمانتیکەوە کە گرنگترین خاڵە بۆ جیاکردنەوەی ئاوەڵناو[5] هیچ یەکێك لەم کەرەستانە کە لە ڕێزمانی دێریندا بە ئاوەڵناو دانراون، ئەو ناوچە بیریانە پرناکەنەوە، کە ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا پریان دەکاتەوە. وەك (دوری، تایبەتی فیزیکی، بەها، تەمەن، ڕەنگ، ...تاد).

چوارەم/ لە ئاستی سینتاکسدا زۆربەی ئەم کەرەستانە دەتوانن ببنە دیارخەری ناو، بەڵام دەبێت ئەوە بزانین. کە ((ئەرك - Function لە ساغکردنەوەی ئاوەڵناودا هۆکارێکی یەکلاکەرەوە نییە.)) [سەلام ناوخۆش: 2008: 75]. هەروەها ئەو کەرەستانە ناتوانن ببنە تەواوکەری بەشەکردار - predicate واتە تەواو کەری کرداری بیهێز، کە دەکرێت وەك ئەرکێکی سەرەکی ئاوەڵناو لە ئاستی سینتاکسدا لەپاش ئەرکی دیارخەری دابنرێت، ئەمەش بەڵگەی ئەوەیە، کە ئەم کەرەستانە ئاوەڵناو نین، بەڵکو دەبێت بەناوی خۆیانەوە ناوبنرێن، وەك (ئامرازی نیشانە، ژمارە،...تاد).

پێنجەم/ ئەو کەرەستانەی کە ڕێزمانی دێرین بە ئاوەڵناوی داناون، هەمویان سەر بە پۆلی فەرهەنگی و سینتاکسی ترن. دەتوانین، لەم خشتەیەدا ڕونی بکەینەوە:

ئاوەڵناو لە ڕێزمانی تەقلیدی	پۆلی فەرهەنگی	پۆلی سینتاکسی (ئەرکی)

ئاوەڵناوی ژمارە	—	
ئاوەڵناوی نیشانە		—
ئاوەڵناوی جیاکەرەوە		—
ئاوەڵناوی پرس		—
ئاوەڵناوی نادیار		—

خشتەی ژمارە (2)

شەشەم/ دێرینەکان واتایان دەکردە بنەما بۆ ناسینەوەی ئاوەڵناو. وەك ئەو پێناسانەی کە جەختت لەسەر وشەی (وەسفییە) دەکەنەوە، بەڵام ئەگەر چی (واتا) بنەمایەکە بۆ ناسینەوەی ئاوەڵناو، بەڵام بە تەنها لەبەرچاوگرتنی واتا یەکێکە لە سیمای کاری ڕێزمانی دێرین. بۆیە پێویستە لەگەڵ لەبەرچاوگرتنی (واتا)، هەر دو بنەمای (مۆرفۆلۆژی و سینتاکس)یش لەبەرچاوبگیرێت، هەروەها زۆربەی ئەو پێناسانەی لە ڕێزمانی دێریندا بۆ ئاوەڵناو کراون، گشتگیر نین و ناتوانن هەمو لایەنەکانی ئاوەڵناو بناسێنن. بەڵکو زیاتر جەخت لەسەر ئەوە دەکەنەوە، کە ئاوەڵناو واتای پەسنی/وەسفی تێدابێت، کەواتە تەنها لایەنی واتایی ئاوەڵناو دەردەخەن بەبێ ئاماژەدان بە ئەرك و شوێنی هاتن و ...تاد ، واتە پێناسەکانی ڕێزمانی دێرین گشتگیر نین و تەنها جەخت لەسەر واتای ئاوەڵناو دەکەنەوە.

حەوتەم/ هەندێك زمانەوان لە باسی جۆرەکانی ئاوەڵناودا، باسیان لە جۆرەکانی ئاوەڵناو لەڕوی داڕشتنەوە کردوە، کە دابەشدەبنە سەر (1- سادە، 2- داڕێژراو، 3- لێکدراو)(6)، بەڵام وەك دەزانین، زۆربەی وشەکانی زمان دەکرێت بەم شێوەیە دابەشبکرێن. بۆیە ناکرێت، تەنها فۆرمی وشەکان ببنە پێوەر بۆ دیارکردنی جۆرەکانی وشەیەك، بەپێچەوانەوە دەبێت بۆ دیاریکردنی جۆرەکانی وشەیەك هەمو لایەنەکانی وشەکە (فۆرم، ئەرك، واتا،...تاد) لەبەرچاوبگرێن.

هەشتەم/ لە دابەشکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناودا، تێکەڵییەك دەبینرێت. بۆ نمونە: ئاوەڵناو لە هەمو زمانەکاندا سێ پلەی هەیە، کە بریتین لە: (1-پلەی چەسپیو، 2-پلەی بەراورد، 3- پلەی باڵا). پلەکانی ئاوەڵناو پەیوەندییان بە جۆری ئاوەڵناوەوە نییە، واتە هەردو مۆرفیمی /تر/، /ترین/ دو مۆرفیمی ڕێزمانین و دەچنە سەر ئاوەڵناو و جۆری جیاواز دروستناکەن، بەڵکو تەنها باری ڕێزمانی ئاوەڵناوەکە دەگۆڕن. بەڵام لە ڕێزمانی دێریندا لای هەندێك زمانەوان پلەکانی ئاوەڵناو بەجۆری ئاوەڵناو دانراون، وەك لای (سادق بەهادین، نەسرین فەخری، نوری عەلی ئەمین) دەبینرێت. بۆیە ((ڕاست نییە، وەك وشەی جیاجیا تەماشابکرێن، واتە وشەی نوێ ڕۆنانێن، بەڵکو فۆرمی جۆربەجۆری یەك وشە دەردەبڕن.)) [ئەورەحمانی حاجی مارف: 107:2014].

نۆیەم/ کە دەڵێین جۆرەکانی ئاوەڵناو، مەبەستەکەمان ڕون نییە و جۆرە لێڵییەك دروستدەبێت، کە نازانرێت مەبەستمان لە جۆری ئاوەڵناوە لە چی ڕویەکەوە. بۆیە بۆ ڕەوینەوەی ئەم لێڵییە لە دەستنیشانکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناودا، بە باشی دەزانین ئاوەڵناو لە سێ ڕووەوە دابەشبکەین، کە ئەوانیش بەپێی هەر سێ ئاستی زمان (مۆرفۆلۆژی، سینتاکس، سیمانتیك) دەبێت.

دەیەم/ لە ڕێزمانی دێریندا چەندین جۆری ئاوەڵناو دیاریکراون، واتە پۆلێنێکی یەکگرتو لای زمانەوانەکان نابینرێت، لەگەڵ ئەوەشدا بە شێوەیەکی ورد جۆرەکانی ئاوەڵناویان پۆلێن نەکردوە، بۆ نمونە دەوترا (ئاوەڵناوی

چۆنیەتی)، دیارە زۆربەی جۆرەکانی ئاوەڵناو لەخۆیدەگرێت، وەك (بەها، ڕەنگ، ڕواڵەتی شت،...تاد). بۆیە ئەو دابەشکردنانە وردنەبوون. بۆ ئەوەی زانستیتر و ئاسانتر جۆرەکانی ئاوەڵناو دەستنیشانبکەین، پێویستە ئەو ئاوەڵناوانەی واتای هاوبەشیان هەیە، لەژێر ناوێکدا پۆلێنبکرێن.

1 - 4) جۆرەکانی ئاوەڵناو لای دیکسۆن:

(دیکسۆن) یەکێکە لەو زمانەوانە هاوچەرخانەی کە لێکۆڵینەوەی زۆری لەبارەی ئاوەڵناوەوە کردوە. هەوڵیداوە لە ڕوی واتاوە پۆلێنی ئاوەڵناو بکات. لە پۆلێنکردنەکەشدا ویستویەتی گشتگیر بێت، واتە توێژینەوەکانی تیۆرین و لەبارەی ئاوەڵناون لە هەمو زمانەکاندا. بۆ یەکەمجار لە ساڵی (1977) لە کتێبی (Where have all adjective gone)دا، دابەشکردنێکی گشتی واتایی بۆ جۆرەکانی ئاوەڵناو کردوە و پێی وابووە، کە حەوت ناوچەی بیریی لە هەمو زمانەکاندا هەن، کە ئاوەڵناو پڕیان دەکاتەوە، ئەوانیش بریتین لە [R.M.W. Dixon: 1977: 31] :

1. دووری - Dimension-
2. تایبەتی فیزیکی - PHESICAL PROPERTY -
3. ڕەنگ - Color -
4. تایبەتی کەسی - Human propensity -
5. تەمەن - Age-
6. بەها - Value -
7. خێرایی - Speed -

پاشان لە کتێبی (Adjective classes in typological perspective)دا بە پۆلێنکردنەکە دا چووەتەوە و هەشت جۆری تری دەستنیشانکردوە، کە بریتیین لە: (1-دوری، 2-بەها، 3-چەندێتی، 4-ژمارە، 5-شوێن، 6-ڕواڵەتی شت، 7-کات، 8-خێرایی.)[R.M.W. Dixon: 2004: 30]. هەروەها دابەشکردنێکی تری (دیکسۆن) بۆ ئاوەڵناو لەڕوی واتاوە بریتییە لەو دابەشکردنەی کە ئاوەڵناو دابەشدەکاتە سەر سێ کۆمەڵەی واتاییەوە، پاشان هەریەك لەو سێ کۆمەڵەیەش لە چەند جۆرێك ئاوەڵناو پێکدێن، کە بریتین لەمانەی لای خوارەوە:

ئـ: جۆری ناوەڕۆکی واتایی- Core Semantic Type -

1- بارستایی، 2- تەمەن، 3- بەها، 4- ڕەنگ.

ب: جۆری لایەنگیری واتایی - Peripheral Semantic Type -

1- تایبەتی فیزیکی، 2- تایبەتی مرۆیی، 3- خێرایی.

پ: جۆری واتایی لە گروپێکی گەورە لە ئاوەڵناو- Semantic Type In Large Adjective Classes-

1- سەختی، 2- چونیەکی، 3- چۆنیەتی، 4- ژماردن، 5- شوێن، 6- ژمارە(پلەیی، بنجی) [R.M.W. Dixon: 2004: 3-4]. ئەوەی جێگەی سەرنجە هەمو ئەو جۆرانەی دیکسۆن جیایکردونەتەوە، لە زمانی کوردیشدا هەن، بەڵام ئەوەی زمانی کوردی تایبەتمەنددەکات، ئەوەیە کە جۆری (ژماردن) لە زمانی کوردیدا بە ئاوەڵناو دەرنابڕدرێت، بەڵکو ژمارە لە زمانی کوردیدا پۆلێکی سەربەخۆی فەرهەنگییە. بۆ یەکەمجار لە زمانی کوردیدا (محەمەد مەعروف فەتاح) لەژێر کاریگەریی بۆچونەکانی (دیکسۆن)دا بە دەستکارییەکی کەمەوە جۆرەکانی ئاوەڵناوی لە زمانی کوردیدا پۆلێنکردوە. زۆربەی ئەو توێژینەوانەی لە پاش ئەو لەسەر ئاوەڵناو کراون، هەمان دابەشکردنیان بەبێ دەستکاری وەرگرتوە. ئەوەی شایەنی باسە ئەوەیە، کە هەمو ئەو تیورە

زمانیانەی دەیانەوێت لایەنی گشتێتی بخەنەڕو، ڕەخنەی ئەوەیان لێدەگیرێت، کە مەرج نییە، هەمو زمانەکان بچنە ژێر باری ئەو تیورەوە. بۆیە لە دابەشکردنەکەی دیکسۆندا دەبینین، کەموکورتی سەرەکی ئەوەیە، مەرج نییە، هەمو زمانەکان ئەو بیرۆکانە بە ئاوەڵناو دەرببڕن، بۆ نمونە زمانی کوردی بیرۆکەی (ژمارە) بە ئاوەڵناو دەرنابڕێت، یان (تەمەن) ئەگەر بە ژمارە دەربڕدرا، ئەوا نابێتە ئاوەڵناو، وەك (بیست ساڵ، شەش مانگ، دو ڕۆژ،...تاد)، هەر ئەمەش وامان لێدەکات، بڵێین پێویستە بەپێی هەڵسوکەوتی زمانی کوردی و تایبەتێتی ئاوەڵناو لە زمانەکەدا لە ئاوەڵناو بکۆڵینەوە و پۆلێنی بکەین.

1 - 5) چەمك و پێناسەی ئاوەڵناو:

لەبارەی چەمکی ئاوەڵناوەوە، زمانەوانی ئوستورالی (دیکسۆن) پێی وایە، سێ چەمکی گرنگ هەن، کە هەمو زمانەکان پێویستیان بەوە هەیە، ئەم سێ چەمکە دەرببڕن، ئەوانیش بریتین لە:

1.بەشدار - Participant- : مرۆڤ، ئاژەڵ ، شت ،...تاد.

2.تایبەتێتی بەشدار- Properties- : درێژ، باش، تازە،...تاد.

3.چالاکی- Activities - : دەباریَ، دێت، دەخواتەوە،...تاد [Pernilla Hallonsten: 2009: 8] .

بەپێی ئەم بۆچونە بێت، چەمکی (ئاوەڵناو) چەمکێکی گەردونییە-Universal - هەمو زمانێك وەك چۆن ناو لە شتە (بەرجەستە، واتایی)کان دەنێت و ناو بۆ ڕودان و کردار دادەنێت، پێویستە وشەی هەبێت بۆ وەسفکردن و دەرخستنی تایبەتێتی ناوەکان. بەڵام ((ئاساییە بیرۆچکەیەك لە زمانێکدا بەهۆی بەشێکی ئاخاوتنەوە دەرببڕدرێ، لە زمانێکی تردا بەهۆی بەشێکی ترەوە.))[محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 309]. وشە ناولێنەری شتە، ئەو وشەیەی ناوی شتەکان دەنێت (ناو)ە، هەروەها ئەو وشەیەی ناو لە ڕودان و کردارەکان دەنێت (کردار)ە. دیارە شتیش خاوەنی خاسیەتە، ئەو وشەیەی ناو لە خاسیەتی وشەکان دەنێت (ئاوەڵناو)ە، بەم پێیە خاسیەت لە شت جیانابێتەوە، بۆیە هەمیشە ئاوەڵناو لە ناو جیانابێتەوە. کەواتە ئاوەڵناو (وشەیەکە بەتایبەتی لەگەڵ ناودا بەکاردێت، بۆ پێدانی زانیاریی زیاتر لەبارەی ئەو شتەی کە دەگەڕێتەوە بۆی.) [Gorge Yule: 1979: 88]. بێگومان پێناسەکەی (یۆل) سینتاکسییە و مەرجی سیمانتیکی نەخستوەتەڕو، کە بریتییە لە بونی واتای پەسنی لە هەر وشەیەکدا بۆ ئەوەی بە ئاوەڵناو دابنرێت. بەم پێیەش ئاوەڵناو چەمکێکە لە هەمو زمانێکدا هەیە و زمانەکان وشەی تایبەتیان بۆ دەربڕینی چەمکی خاسیەت و تایبەتێتی شتەکانی دەوروبەر هەیە، بەڵام ئەوەی زمانەکان لە یەکتر جیادەکاتەوە، ئەوەیە مەرج نییە، هەڵسوکەوتی زمانەکان لەگەڵ چۆنیەتی دەربڕینی ئەو چەمکانە وەکیەك بێت.

دیارە هەر زمانەوانەو لە ڕوانگەی ڕێبازی توێژینەوەکەیەوە پێناسەی بۆ ئاوەڵناو کردوە، بۆ نمونە:

ئەوانەی لە ڕوانگەی سینتاکسەوە لە ئاوەڵناویان ڕوانیوە، دەڵێن: (ئاوەڵناو وشەیەکە، کە زیاتر ڕۆڵێکی سینتاکسی هەیە، بریتییە لە دیاریکردنی ناوێك یان جێناوێك و دانی زانیاریی زیاتر لەبارەی (ناو و جێناو)ی پێشو.)[Roger stone: 2010: 107].

ئاوەڵناو لە ڕوانگەی واتاوە دەکرێت، بەم شێوازانە پێناسەبکرێت: (ئاوەڵناو بەشێکی سەرەکی پۆلە وشەکانە. پێکهاتەی ئەم وشەیە وەسفی وردەکاری و چۆنیەتی دەکات.)[Pernilla Hallonsten: 2009: 8]

یان (ئاوەڵناو پۆلێکی کراوەیە. لە ڕوی واتاوە دەبێت بە چەند گروپێکەوە، وەك: ڕەنگ، قەبارە، تەمەن، کێش، بەها) [Gramley & kurt-michael: 1992: 132]

لەژێر ڕۆشنایی ئەو پێناسانەی لەبەر دەستماندان و بەپێی ئاراستەی توێژینەوەکەمان دەتوانین، بەشێوەیەك

پێناسەی ئاوەڵناو بکەین، کە لایەنی کەم لەو پێناسانە پەسەندتربێت، کە پێشتر بۆ ئاوەڵناو کراون، بەشێوەیەك کە لە پێناسەکانی تر گشتگیرتر بێت، واتە تەنها یەك لایەن نەکرێتە بنەما بۆ پێناسەی ئاوەڵناو: ئاوەڵناو پۆلێکی سەربەخۆی فەرهەنگییە[7]، لە ڕستەدا بەتەنها نایەت، یان شوێنی (ناو و جێناو) دەکەوێت و تایبەتێتی ئەو ناوە یان جێناوەمان بۆ ڕوندەکاتەوە، یان دەچێتە چوارچێوەی بەشەکردارەوە بۆ تەواوکردنی واتاکەی. لە ڕوانگەی (شوێنی هاتن، ڕوخسار، واتا)وە دابەشدەبێتە سەر چەند جۆرێکەوە.

1 - 6) جۆرەکانی ئاوەڵناو:

کە دەڵێین (جۆرەکانی ئاوەڵناو) دەربڕینێکی گشتییە و نازانرێت، مەبەستمان لە کام جۆری ئاوەڵناوە، چونکە دەکرێت ئاوەڵناو لە چەند ڕویەکەوە جیابکرێتەوە. بۆیە پێویستە لە کاتی جیاکردنەوەی جۆری ئاوەڵناودا ئەوە دەستنیشانبکرێت، کە لە چی ڕویەکەوە جیادەکرێتەوە. لێرەدا چەند جۆرێك دەستنیشاندەکەین:

ئـ/ ئاوەڵناو لە ڕوی ڕەسەنایەتییەوە[8]:

1- ئاوەڵناوی ڕەسەن: ئەو ئاوەڵناوانەن، کە لە فەرهەنگدا وەك وشە (مۆرفێم)ی سەربەخۆ دەردەکەون. واتە لە ڕێگەی پرۆسە مۆرفۆلۆژییەکانەوە نەکراون بە ئاوەڵناو، وەك: سور، پیر، باش،...تاد.

2- ئاوەڵناوی نارەسەن: ئەو ئاوەڵناوانەن، کە لە ڕێگەی پرۆسەی مۆرفۆلۆژییەوە دروستبون. واتە وەك مۆرفێمی سەربەخۆ لە فەرهەنگدا دەرناکەون، بەڵکو لە پۆلە فەرهەنگی و سینتاکسییەکانی ترەوە هەڵگوێزراون، وەك: فێلباز، دەستبڕ، خەمناك،...تاد.

بـ/ ئاوەڵناو لە ڕوی مۆرفۆلۆژییەوە:

1.ئاوەڵناوی سادە: لە مۆرفیمێکی سەربەخۆ پێکدێت: جوان، تاڵ، گەورە،...تاد.

2.ئاوەڵناوی دارێژراو: لە مۆرفێمێکی سەربەخۆ و مۆرفێمێکی دارێژەر بە شێوەی پێشگر یان پاشگر پێکدێت: فێڵباز، بێکەڵك،..تاد.

3.ئاوەڵناوی لێکدراو: ئەو ئاوەڵناوەیە کە لە دو مۆرفێمی سەربەخۆ، یان دو مۆرفێمی سەربەخۆ و مۆرفێمێکی بەند یان زیاتر پێکدێت: گەورەکچ، پیرەپیاو، دەمبەخێر، چاولەدەر،...تاد.

پـ/ ئاوەڵناو لە ڕوی سینتاکسەوە:

1. ئاوەڵناوی دیارخەری: ئەو ئاوەڵناوانەن لە چوارچێوەی فرێزی ناویدان و دەبنە دیارخەر بۆ (ناو و جێناو).
2. ئاوەڵناوی بەشەکرداری: ئەو ئاوەڵناوانەن کە لەگەڵ کرداری (بون)ی بێهێزدا دێن.

تـ/ ئاوەڵناو لە ڕوی سیمانتیکەوە:

دابەشدەبێتە سەر چەند جۆرێك، وەك: (ڕەنگ، بەها، تەمەن، تام، کێش، دوری، ڕواڵەتی شت،...تاد).

دەتوانین جۆرەکانی ئاوەڵناو لە شێوەی هێلکارییەکدا بخەینەڕو:

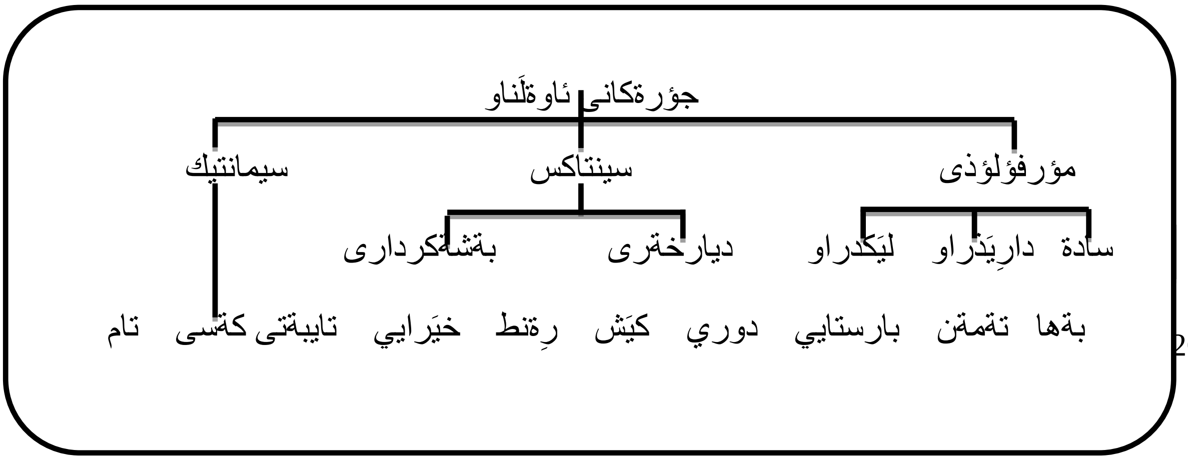

خشتەی ژمارە (3)

1 - 7) جۆرەکانی ئاوەڵناو لە ڕوی واتاوە:

1-7-1) ئاوەڵناوی ڕەنگ - Color:

ئەو ئاوەڵناوانەن کە ڕەنگی کەرەستەیەك، شتێك، گیانداڕێك،...تاد دیاریدەکەن. ڕەنگەکان هەمویان کەرەستەی لێڵن (Ambiguity)، واتە لە ڕستەدا ڕوندەبێتەوە، کە ڕەنگەکان وەك ناو یان وەك ئاوەڵناو بەکارهاتون، ئەمەش بەو واتایە دێت. کە ((ڕەنگەکان ئاوەڵناون، بەڵام لە هەمانکاتیشدا ناون بۆ ڕەنگەکانیان.))[مصطفى محمد كريم: 2001: 26]. ئەگەر چی لە فەرهەنگدا ناون بۆ ڕەنگەکانی سروشت، بەڵام لە ئاستی سینتاکسدا ئەگەر لە فریزێکدا بون بە دیارخەر وەك ئاوەڵناو ڕەفتاردەکەن. هەروەها مۆرفیمەکانی /تر/ و /ترین/ وەردەگرن، بەڵام لە زمانی کوردیدا ڕەنگەکان زیاتر لە کەتیگۆریی ئاوەڵناو نزیکدەبنەوە، کەمتر بەتەنها بەکاردەهێنرێن، بەڵکو زۆرجار وەك دیارخەر ڕەنگی شتێکمان بۆ دەردەخەن، واتە پیشاندانی چۆنێتی شتەکان، ئەمەش ئەرکێکی سەرەکی ئاوەڵناوە. وەك دەبینین وشەی [سەوز] لەم دو ڕستەیەدا بووەتە ئاوەڵناو و ناو، بۆ نمونە:

(1) کراسێکی سەوزم کڕی. (ئاوەڵناو)

(2) سەوز ڕەنگێکی جوانە. (ناو)

ڕەنگەکان لە زمانی کوردیدا زۆرن، ڕەنگە دیارەکان ئەمانەن (سەوز، سور، زەرد، ڕەش، سپی، مۆر، شین، پرتەقاڵی،...تاد)[9]، وەك وتمان جگە لەو وشانەی سەرەوە، ڕەنگەکان لە فەرهەنگدا ژمارەیان زیاترە و چالاکانە وەك ئاوەڵناو ڕۆڵدەبینن. لە ڕوی واتاوە ئاوەڵناوە ڕەنگەکان دوانیان لە فریزێکدا یان ڕستەیەکدا بەیەکەوە نایەن، هۆکارەکەشی ئەوەیە ڕەنگەکان لە یەکتری جیاوازن، کە شتێکمان بە سەوز دانا، ئیتر ئەو شتە ڕەش نییە، یان هەر ڕەنگێکی تر نییە، بۆ نمونە:

(3) کراسێکی سەوزم کڕی.

(4) *کراسێکی سەوز و ڕەشم کڕی

بەڵام ئەو ڕەنگانەی وەك وشەیەکی فەرهەنگی (Lexeme) مامەڵەدەکەن، واتە قاڵبێکیان وەرگرتووە و کەرتەکانیان پێش و پاش ناخرێن، دەتوانن بەیەکەوە بێن، بۆ نمونە:

(5) تەلەفزیۆنێکی ڕەشو سپیم کڕی .

(6) نازادار کچێکی سورو سپییە.

بەڵام ناتوانین بڵێین:

(7)*نازدار کچێکی سەوزو سورە.

ڕەنگەکان نابنە دژواتا، واتە گەرم و ساردیان نییە و هیچ یەکێك لە ڕەنگەکان نابنە دژی ڕەنگێکی تر، بەڵکو ڕەنگەکان هەریەکەیان دەگەڕێنەوە بۆ ڕەنگی شتەکان لە سروشتدا، کە چاوی مرۆڤ لێکیان جیادەکاتەوە، بۆیە بەرامبەر یەکتر ناوەستن، هەندێك جار تێڕوانینی کۆمەڵگا وای کردوە، هەندێك لە ڕەنگەکان وەك دژ دەربکەون، ئەوەش دەکرێت، لە چوارچێوەی کۆزمانەوانیدا لێکبدرێتەوە. لەگەڵ ئەوەی ڕەنگەکان دەبنە دیارخەری ناو،

هەندێك جار وشـەیەكی تر دەبێتە دیارخەری ڕەنگەكان بەتایبەتی ئەو وشانەی ڕادەی تۆخی و كاڵی و چۆنێتی ڕەنگەكان دەردەخەن: شینی كاڵ، سەوزی تۆخ، شینی ئاسمانی،...تاد، تایبەتییەكی تری ئاوەڵناوی ڕەنگ ئەوەیە لە باری چەسپیودا دەكەوێتە دوای ناوەوە، بەڵام لە باری پلەی باڵادا دەكەوێتە پێش ناو: چاوی سەوز، سەوزترین چاو،...تاد. هەندێك لە ڕەنگەكان لەگەڵ چەند چاوگێكی دیاریكراودا كرداری لێكدراو دروستدەكەن، بەڵام لە ڕستەدا وەك تەواوكەر دەردەكەون. لە ڕاستیدا ((ڕەنگەكان لەگەڵ هەمو چاوگێكدا ڕیزنابن و لایەنی هەڵبژاردنیان لەژێر دەسەڵاتی خودی وشەكاندایە.)) [مصطفی محمد كریم: 2001: 43]. هەریەك لە چاوگەكانی (چونەوە، كردن، بونەوە، هەڵگەڕان، بون) لەگەڵ هەندێك ڕەنگدا وشەی لێكدراو دروستدەكەن: زەردكردن، سوربونەوە، زەردهەڵگەڕان، سەوزبون،...تاد. تایبەتییەكی تری ئاوەڵناوی ڕەنگ ئەوەیە، تەنها لەگەڵ ناوی بەرجەستەدا دێت (+بەرجەستە) واتە نابێت، شتێك بونی فیزیكی نەبێت و ڕەنگی هەبێت:

*خەونی سەوز، *خۆشەویستی قاوەیی، *هێمنی سپی،...تاد.

2-7-1) ئاوەڵناوی تەمەن- Age :-

ئەو ئاوەڵناوانەن كە تەمەن، یان كۆن و تازەیی شتێك، گیانلەبەرێك دەردەخەن. هەمو سیفەتێكی ئاوەڵناویان تێدایە، بۆ نمونە هەر سێ پلەی (چەسپیو، بەراورد، باڵا) وەردەگرن:

پیر پیرتر پیرترین

ئاوەڵناوی تەمەن یەكێكە لەو ئاوەڵناوانەی كە دەچنە چوارچێوەی ئەو حەوت بیرەی كە لە هەمو زمانەكانی جیهاندا سەرچاوەی ئاوەڵناون، واتە ئاوەڵناو دەریاندەبڕێت[10]. ئاوەڵناوەكانی تەمەن لە زمانی كوردیدا ژمارەیان زۆر نییە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ئەگەر بڕوانینە وشەكانی (پیر، گەنج، تازەپێگەیشتو، كەنەفت، بەساڵاچو،...تاد) وەك ئاوەڵناو دەبنە دیارخەری ناو: پیاوی پیر، ژنی بەساڵاچو، كوڕی گەنج،...تاد. هەریەك لەو وشانەی سەرەوە لایەنێكی ناوەكەمان بۆ دەردەخەن، كە ئەویش تەمەنە. بۆیە دەتوانین بڵێین: ئەو وشانە وەك ئاوەڵناو دەردەكەون. ئەگەرچی ئەم وشانە لە ڕوی فەرهەنگەوە بە كەرەستەیەكی لێڵ دەژمێردرێن، چونكە لە ڕستەدا هەندێك جار وەك ناو دەردەكەون، یان دەكرێت بڵێین، لە ڕۆنانی ژێرەوەدا ناوێك هەبووە و لە ڕۆنانی سەرەوەدا دەرنەكەوتوە، وەك لەم ڕستانە دا دەردەكەوێت:

(8) پیاوی پیر دەبێت ڕێزی لێبگیرێت. (ئاوەڵناو)

(9) پیر دەبێت ڕێزی لێبگیرێت. (ناو)

لە زمانی كوردیدا ئەگەر تەمەن بە ژمارە دەربڕا، نابێتە ئاوەڵناو: بیست ساڵ، دو ڕۆژ، هەشت مانگ،...تاد. ئاوەڵناوەكانی تەمەن بەرامبەر بەیەك دەوەستن، واتە دانەیەكیان گەرمە و ئەویتریان ساردە، بۆیە لە ڕوی پەیوەندی واتاییەوە دژواتا پێكدەهێنن:

پیر × گەنج

بەساڵاچو × تازەپێگەیشتو

تازە × كۆن

لەگەڵ كرداری (بون)دا هەندێكیان وشەی لێكدراو دروستدەكەن، لەم بارەدا وەك تەواوكەری كردارەكە دەردەكەون، بەڵام لە ڕاستیدا كرداری لێكدراون، وەك: پیربون، نوێبون، كۆنبون،...تاد. تایبەتییەكی تری ئاوەڵناوی تەمەن ئەوەیە، كە پێكەوە نایەن، چونكە لە ڕوی لۆژیكەوە نابێت، شتێك كۆن بێت و نوێش بێت، یان پیر

بێت و گەنجیش بێت، بە پێچەوانەوە ئەو پێکهاتەیە ناڕاست دەبێت:

*کوڕێکی پیر و گەنج، *ئۆتۆمبیلێکی کۆن و نوێ،...تاد، بەڵام دەکرێت لە سیاقێکدا دوانیان بێن بە مەرجێك دژواتای یەکتر نەبن: پیاوێکی پیری بەساڵاچوی،...تاد.

3-7-1) ئاوەڵناوی بەها- Value :-

(دیکسۆن) بە یەکێك لەو حەوت بیرەی دادەنێت، کە دەربڕینیان لە زمانەکانی جیهاندا دەخرێتە ئەستۆی ئاوەڵناو، بە مەرجێك ئەو زمانە ئاوەڵناوی هەبێت. لە زمانی کوردیدا کۆمەڵێك وشە بەها دەردەبڕن و وەك ئاوەڵناو دەردەکەون، وەك: (گران، هەرزان، بەنرخ، بێنرخ، باش، خراپ، نایاب، پەسەند، چاك، گرنگ، بێکەڵك، بەکەڵك،...تاد)، هەندێك لەو ئاوەڵناوانە بە ئاوەڵناوی چۆنیەتیش ناودەبرێن، وەك (باش، خراپ،...تاد). ئاوەڵناوەکانی بەها هەمو تایبەتییەکی ئاوەڵناویان تێدایە، وەك وەرگرتنی مۆرفیمی /تر/ و /ترین/، واتە پلەدارن:

گران گرانتر گرانترین

((سیمایەکی ئەم ئاوەڵناوانە ئەوەیە، کە لەگەڵ هەمو ناوێکدا دێن (± بەرجەستە)))[ڤیان ئیبراهیم عەلی: 2008: 36]. بۆ نمونە: سەفەرێکی گرنگ، تاقیکردنەوەیەکی گران، پرسیارێکی ئاسان،...تاد. هەندێك لەم ئاوەڵناوانە لەگەڵ کرداری بیهێزدا دێن بۆ تەواوکردنی بەشەکردار، واتە ڕۆڵی تەواوکەر دەبینن:

(10) ئۆتۆمبیلەکە هەرزانە.

(11) خانوەکە گرانە.

(12) هیوا کوڕێکی باشە.

هەروەها لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن: باشبون، خراپبون، گرانبون، بێکەڵکبون،...تاد، زۆربەیان سارد و گەرمیان هەیە، بەم شێوەیە:

گران × هەرزان

خراپ × باش

چاك × خراپ

نایاب × خراپ

بەکەڵك × بێکەڵك

ئەگەر هەمو ئەو وشانەی کە واتای هەڵسەنگاندن و نرخاندنیان تێدایە، بە ئاوەڵناوی بەها دابنێین، ئەوا بە بەراورد بە جۆرەکانی تری ئاوەڵناو ژمارەیان لە زمانی کوردیدا زۆرە. (دیکسۆن) هەر دو وشەی [باش، خراپ] و ئەو وشانەی تر، کە دەبنە هایپۆنیمی ئەو دو وشەیە بە ئاوەڵناوی بەها دادەنێت[بڕوانە: ڤیان ئیبراهیم عەلی: 2008: 36]. ئاوەڵناوی بەها وەکو زۆربەی ئاوەڵناوەکان دەکەوێتە دوای سەرەی فرێزی ناوی وەك: (شتی بەکەڵك، کتێبی بەسود، بەردی بەنرخ،...تاد). هەروەها ئەو وشانەی بەها دەردەبڕن لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا، هەمویان ئاوەڵناون، بە پێچەوانەی جۆرەکانی تری ئاوەڵناوەوە کەمتر بە کەرەستەی لێڵ دەژمێردرێن، چونکە هەرگیز ئەم ئاوەڵناوانە ناتوانن بە تەنها لە ڕستەدا بێن بەبێ یاریدەی ناوێك یان کردارێك.

4-7-1) تایبەتیی کەسی - Human propensity :-

ئەو ئاوەڵناوانەن کە تایبەتی مرۆڤ دەردەبڕن و وەسفی لایەنێکی فیزیکی، یان لایەنێکی واتایی مرۆڤ دەکەن،

دەكرێت ئەم ئاوەڵناوانە بكەین بە دو بەشەوە:

1- تایبەتی فیزیكی.

2- تایبەتی واتایی.

1-4-7-1) تایبەتیی فیزیكیی مرۆڤ:

ئەو ئاوەڵناوانەن، كە وەسفی لایەنێكی فیسۆلۆژی مرۆڤ دەكەن. واتە ((چۆنیەتی هەڵكەوتنی لەش و لار و فیسۆلۆژی مرۆڤ دەردەبڕن.))[شنە جەبار فەتاح: 2006: 14]. هەریەك لەم وشانە لایەنێكی فیسۆلۆژی مرۆڤ دەردەخەن: (باڵابەرز، قەڵەو، لاواز، توكن، ورگن، قژبژ، قەزەم، كورتەباڵا، حۆل، كەچەڵ، كۆسە، چاوسەوز، قژزەرد، قەدباریك،...تاد) هەمویان پلەدارن، واتە دەتوانن مۆرفیمی /تر/ و /ترین/ وەربگرن:

قەڵەو قەڵەوتر قەڵەوترین

لە فەرهەنگدا وەك ئاوەڵناو تۆماردەكرێن، واتە كەرەستەیەكی لێڵ نین، بەڵكو هەمو سیفەتێكی ئاوەڵناویان تێدایە و دەتوانن ئەركەكانی ئاوەڵناو ببینن. دەتوانن بەیەكەوە لە سیاقێكدا بێن، بە مەرجێك (سارد و گەرم) نەبن: پیاوێكی قەڵەوی باڵابەرز، *پیاوێكی قەڵەوی لاواز، بە هەمان شێوەی جۆرەكانی تری ئاوەڵناو لەگەڵ كرداری (بون)دا هەندێكیان كرداری لێكدراو دروستدەكەن: قەڵەوبون، لاوازبون، كەچەڵبون،...تاد. هەروەها دەبنە تەواوكەری كرداری بێهێز:

(13) پیاوەكە كەچەڵە.

(14) كوڕەكە لاوازە.

(15) ژنەكە باڵابەرزە.

تایبەتییەكی ئەم پۆلە ئاوەڵناوە ئەوەیە، كە تەنها لەگەڵ ناوێكدا دێن، بەرجەستە بێت. واتە نیشانەی واتایی - Semantic future - ئەو ناوە [+بەرجەستە] بێت، چونكە وەسفی لایەنی فیزیكی ناو دەكات، بە پێچەوانەوە لەگەڵ ناوە واتاییەكاندا پێكهاتەی مانادار دروستناكات: *خۆشەویستی قەڵەو، *خەونی لاواز، *ئاشتی كوێر، *بەزەیی درێژ،...تاد، هەروەها لە ئاستی پەیوەندییە واتاییەكاندا دژواتا پێكدەهێنن، واتە گەرم و ساردیان هەیە و بەرانبەر بەیەك دەوەستن:

قەڵەو × لاواز

كورت × درێژ

توكن × كۆسە (بێتوك)

توكن × كۆسە

قەزەم × درێژ

بەشداری پێكهاتەی فرێزی ناوی دەكەن و وەك هەمو ئاوەڵناوێكی تری زمانی كوردی ڕەفتاردەكەن، واتە لە پلەی باڵادا دەكەونە پێش سەرەی فرێزە ناوییەكە، بەڵام لە پلەی (چەسپیو و بەراورد)دا دەكەونە دوای سەرەوە، وەك: قەڵەوترین منداڵ، منداڵێكی قەڵەو، منداڵێكی قەڵەوتر،...تاد.

2-4-7-1) ئاوەڵناوی تایبەتیی واتایی مرۆڤ[11]:

ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە تەنها تایبەتن بە مرۆڤەوە و وەسفی لایەنێكی واتایی-Abstract- مرۆڤ دەكەن، وەك: هۆشیاری، دەرونی، هۆش، ڕەفتار، چالاكی و ژیری،...تاد. واتە ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە بە پێچەوانەی ئاوەڵناوی

تایبەتیی فیزیکی مرۆڤەوە، تەنها لایەنی واتایی مرۆڤ دەردەخەن. نمونەی ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە، وەك: (ژیر، هێمن، ئارام، ڕێکوپێك، بەشەرم، بێشەرم، کەمئەقڵ، شێت، زانا، دانا، زیرەك، تەمبەڵ، لەسەرخۆ، شەڕەت، خۆشەویست، دڵپاك، دڵپیس، دڵسۆز، خەمخۆر، بێخەم، تێکدەر،...تاد).

تایبەتییەکی ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە ئەوەیە، کە خۆیان هەڵگری نیشانەی [- بەرجەستە] ن، بەڵام دەگەڕێنەوە بۆ ناوێك کە هەڵگری نیشانەی [+بەرجەستە] بێت، هەرگیز نابنە دەرخەری ناوێکی واتایی وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت: *خەونی شێت، *خۆشەویستی، *ئاشتی دڵپاك، *نیشتیمانپەروەری ئارام،..تاد.

بە هەمانشێوەی ئاوەڵناوەکانی تر بەشداری لە پێکهاتەی فرێزی ناوی دەکەن و دەکەونە دوای ناوی سەرەوە، ئەگەر لە پلەی (چەسپیو و بەراورد)دا بن، ئەگەر لە پلەی باڵاشدا بن، دەکەونە پێش ناوی سەرەوە: مرۆڤی دڵپاك، مرۆڤی دڵپاکتر، دڵپاکترین مرۆڤ،...تاد. ئەمجۆرە ئاوەڵناوانە لەگەڵ کرداری(بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن، وەك: ژیربون، تەمبەڵبون، زیرەکبون، ئاقڵبون،...تاد. هەروەها دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز:

(16) خوێندکارەکە زیرەکە.

(17) منداڵەکە ژیرە.

(18) پیاوەکە کەمدووە.

ئەم ئاوەڵناوانە لە فەرهەنگدا وەك ئاوەڵناو تۆماردەکرێن و کەرەستەی لێڵ نین. هەمو زمانەکانی دنیا ئەو جۆرە وشانەیان هەیە، کە وەسفی لایەنی واتایی مرۆڤی پێبکەن، بەڵام مەرج نییە، لە هەمو زمانێکدا ئاوەڵناو بەم ئەرکە هەڵبسێت، بەڵام لە زمانی کوردیدا وەك دەیبینین، ئەم ئەرکە لە ئەستۆی ئاوەڵناودایە. ئەم ئاوەڵناوانە تاکێکیان گەرمە و ئەویتریان سارده و بەرامبەر بەیەك دەوەستن، وەك لەم نمونانەی خوارەوەدا دەردەکەوێت:

زیرەك × تەمبەڵ

ئاقڵ × بێئەقڵ

فرەوێژ × کەمدو

وریا × گێل

دڵپاك × دڵپیس

خەمخۆر × بێباك (بێخەم)

بە هەمان شێوەی ئاوەڵناوی تایبەتی فیزیکی دەتوانن، دوانیان لە سیاقێکدا بێن، بە مەرجێك ئەو دو ئاوەڵناوە گەرموسارد نەبن، بۆ نمونە:

(19) کۆسار کوڕێکی خوێنگەرم و لەسەرخۆیە.

(20) *نازدار کچێکی زۆربڵێی کەمدوە.

5-7-1) بارستایی و قەبارە - Size -:

ئاوەڵناوی بارستایی ئەو ئاوەڵناوانەن، کە بارستایی و قەبارەی شتەکانمان بۆ دەردەخەن، واتە ئاوەڵناوی قەبارە دەرخەری سیمای قەبارە و بارستایی شتەکانن. نمونەی ئەم ئاوەڵناوانە وەك: (پان ، درێژ ، بەرین ، فراوان ، تەسك ، باریك ، کورت ، گەورە ، بچوك ، بەرز ، نزم ، تەنك ، قوڵ ، ئەستور ، قەبە ، گچکە ،... تاد). وەك دەردەکەوێت، ژمارەیان زۆرە و لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا هەن و وەك ئاوەڵناو تۆمارکراون، واتە نابنە

کەتیگۆرییەکی تر و کەرەستەیەکی لێڵ نین.
((یەکێ لە ئاوەڵناوەکان گەرمە و (ئیجابییە)، ئەویتریان ساردە)) [محەمەد مەعروف فەتاح:2010 : 311]. وەك لەم نمونانەدا دەردەکەون:

ئەستور × باریك

کورت × درێژ

بچوك × گەورە

قوڵ × تەنك

قەبە × گچکە

بەرز × نزم

پانوپۆڕ × تەسکوتروسك

بەرین × تەسك

دەتوانن پلە دەرببڕن و بەراورد لە نێوان دو شتدا ئەنجامبدەن:

فراوان فراوانتر فراوانترین

دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز لە ڕستەدا، بۆ نمونە:

(21) شەقامەکە پانە.

(22) کۆڵانەکە تەسکە.

فرێزی ناوی فراواندەکەن و لە پلەی باڵادا دەکەونە پێش سەرە و لەو دو پلەکەی تردا دەکەونە پاش ناوی سەرەوە، وەك: شەقامی فراوان، شەقامی فراوانتر، فراوانترین شەقام. بە هەمان شێوەی جۆرەکانی تری ئاوەڵناو لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن، وەك: درێژبون، پانبون، ئەستوربون، قوڵبون،... تاد. هەروەها دەتوانن لە سیاقێکدا بەیەکەوە بێن، بە مەرجێك گەرموسارد نەبن، بۆ نمونە:

(23) دەریاچەکە پان و قوڵە.

(24) *دەریاچەکە پان و تەسکە.

(25) *دەریاچەکە قوڵ و تەنکە.

تەنها لەگەڵ ناوێکدا دێن، هەڵگری نیشانەی [+بەرجەستە] بێت، واتە شتێك بونی نەبێت، ناکرێت قەبارە و بارستایی هەبێت، بەڵام بەهۆی زۆر بەکارهێنانی ئەم ئاوەڵناوانە لەلایەن کۆمەڵەوە دەخوازرێن و لەگەڵ ناوی واتایشدا بەکاردێن، کەواتە دەکرێت بڵێین، لەگەڵ هەردو ناوی (بەرجەستە و واتایی)یشدا [± بەرجەستە] بەکاردێن، بەم شێوەیە: ناوی بەرجەستە/ شەقامی درێژ، کۆشکی بەرز، کۆڵانی تەسك، دەریاچەی قوڵ،...تاد. ناوی واتایی/ خەونی کورت، خەیاڵی فراوان، ئەندێشەی قوڵ، درۆی گەورە،...تاد.

(6-7-1) دوری – Dimension :-

بریتین لەو جۆرە ئاوەڵناوانەی کە دوری و نزیکی شتێك دەردەبڕن. (دیکسۆن) ئاوەڵناوەکانی وەك (بچوك، گەورە، قوڵ، فراوان،...تاد) بە ئاوەڵناوی دوری دادەنێت[12]. بەڵام دەکرێت، هەردو ئاوەڵناوی (دور ، نزیك) بە ئاوەڵناوی دوری دابنێین و ئەوانەی سەرەوە بە ئاوەڵناوی بارستایی و قەبارە دابنێین، بەپێی ئەم جیاکردنەوەی ئێمە ژمارەی ئاوەڵناوی دوری کەمە و بەزۆری ئەو دو وشەیە دەگرێتەوە. ئەم ئاوەڵناوانە هەڵگری هەمو تایبەتییەکانی

ئاوەڵناون، وەك مۆرفێمی / تر/ و / ترین/ وەردەگرن:

دور دورتر دورترین

دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز، بۆ نمونە:

(26) ڕێگاکە دورە.

(27) ماڵی ئێوە نزیکە.

لە فراوانکردنی فرێزی ناویدا بەشداردەبن و وەك ئاوەڵناوەکانی تر ڕەفتاردەکەن، وەك: ڕێگای دور، ڕێگای دورتر، دورترین ڕێگا.

لەگەڵ ناوێکدا دێن، هەڵگری نیشانەی واتایی [+بەرجەستە] بێت، هەرچەندە لە چەند بارێکی کەمدا دەخوازرێن و لەگەڵ ناوی واتایشدا دێن، بەڵام بە شێوەیەکی فراوان هەر لەگەڵ ناوە بەرجەستەکاندا دێن، وەك: شاری دور، وێستگەی نزیك، خەونی نزیك، خەونی دور، *خۆشەویستی نزیك، *برایەتی دور،...تاد.

لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروست ناکەن، بەو پێیەی: دوربون، نزیکبون،...تاد ناتوانن وەك کردارێکی لێکدراو لە ڕستەدا بەیەکەوە بێن، بەڵکو لە ڕستەدا دەبنە تەواوکەری کرداری (بون) کاتێکیش دەبنە تەواوکەر وشە نین، بەڵکو فرێزن. واتە وەك وشەیەکی لێکدراو قاڵبیان وەرنەگرتوە، بەڵکو چاوگی (بون) لەم بارەدا لەگەڵ بکەری کەسی سێیەمی کۆ ڕێکدەکەوێت، نوسەکی /ن/ بۆ بکەری کەسی سێیەمی کۆ دەگەڕێتەوە، (دور و نزیك)یش وەك دو ئاوەڵناو دەبنە تەواوکەری کردارەکە، وەك: ئەوان دوربون، ئەوان نزیکبون،...تاد.

هەروەها ئەم دو ئاوەڵناوە دەبنە دژواتای یەکتر: دور × نزیك.

1-7-7) تام – Taste :-

بریتین لەو جۆرە ئاوەڵناوانەی کە تام و چێژی خواردن و خواردنەوە دەردەخەن. ئەو تامانەی کە لە ڕێگەی زمانەوە لێکجیادەکرێنەوە، هەمویان دەچنە نێو ئاوەڵناوی تامەوە، وەك (سوێر، ترش، تاڵ، شیرین، تون، مەزەدار، بێمەزە، توند، تیژ، مزر، بەتام، بێتام، ...تاد).

ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە کەرەستەی لێڵ نین، لە فەرهەنگدا وەك ئاوەڵناو تۆمارکراون، لە زمانی کوردیدا ژمارەیان زۆر نییە. ((ئەم پۆلە ئاوەڵناوە چێژییە سروشتیانە لەگەڵ ئەو ناوانەدا ڕێکدەکەون، کە ئاشنایەتییان لەگەڵ هەستی چێژکردندا پێەوە.)) [هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد: 2003: 113]. جگە لەوەی ئەو ناوە دەبێت هەڵگری نیشانەی [+بەرجەستە] بێت، لانی کەم دەبێت، ئەم نیشانانە لەخۆی بگرێت، بە پێچەوانەوە پێکهاتەیەکی واتادار دروستناکات، بڕوانە ئەم نمونانەی خوارەوە:

چای شیرین، چێشتی سوێر، بیبەری توند، *ئاسنی سوێر، *خۆشەویستی شیرین،.... تاد.

[± بەرجەستە، ± خواردن، + خواردنەوە، +چەشتن]

واتە ئەم ئاوەڵناوانە بەپێی نیشانە واتاییەکانی خۆیان چەند ناوێکی دیاریکراو هەڵدەبژێرن ، بە پێچەوانەشەوە هەرگیز دروستەیەکی خاوەن واتا پێکنایەت. ئەم پۆلە ئاوەڵناوە پلەدارن، دەتوانن هەڵکەوتنی شتێك لە نێو کۆمەڵێك شتدا دەربخەن و بەراوردیش لەنێوان شتەکاندا بکەن:

سوێر سوێرتر سوێرترین

بە هەمان شێوەی ئاوەڵناوەکانی تر، فرێزی ناوی فراواندەکەن، وەك: چای گەرم، چای گەرمتر، گەرمترین

چا،...تاد.

لەگەڵ کرداری بێهێزدا دێن و دەبنە تەواوکەری کردار لە بەشەکرداردا، بۆ نمونە:

(28) شوتییەکە شیرینە.

(29) بیبەرەکە تونە.

لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن، بۆ نمونە: شیرین بون، تاڵبون، سوێربون،...تاد.

هەندێکی کەمیان دەبنە دژواتا، واتا کەمتر گەرموساردیان تێدایە، وەك: تاڵ × شیرین. هەرچەندە زۆر بەکەمی دژواتا پێکدەهێنن، بەڵام هەمویان ناتوانن بە جوت بێن، چونکە لە ڕوی لۆژیکەوە ناکرێت بەیەکەوە بێن، بەو پێیەی ئەگەر شتێك تامێکی هەبو، ناکرێت لە هەمان کاتدا تامێکی تریشی هەبێت، جگە لەو ئاوەڵناوە تامانەی کە ئیدیەمن، وەك (ترش و تاڵ ، ترش و سوێر،...تاد)، بۆ نمونە:

(30) *چایەکی شیرن و سوێرم خوارد.

(31) *چێشتەکە زۆر سوێر و شیرن بو.

هەروەها بەپێی نیشانەی واتایی خۆیان چەند ناوێکی دیاریکراو هەڵدەبژێرن و لەگەڵیاندا ڕێکدەکەون، بۆ نمونە:

(32) *چایەکی زۆر تون بو.

(33) *زەلابێیەکی تاڵ بو.

لەبەرئەوەی چاوەڕوان ناکرێت، چا (تون) بێت، بەڵکو چاوەڕوان دەکرێت، کە چا (شیرین) یان (تاڵ) بێت. هەروەها وا چاوەڕوان دەکرێت، زەلابێ شیرین بێت، هەرگیز زەلابێ تاڵ نییە.

8-7-1) ڕواڵەتی شت - Physical properties - :

ئەو پۆلە ئاوەڵناوەن، کە سیما و خەسڵەتی دەرەوەی شتمان بۆ دەردەخەن. واتە ئەو لایەنانەی، کە دەبینرێن و دەستیان لێدەدرێت. ((ئەمانە بەزۆری خاسیەتی شت دەردەخەن، بەڵام وەك خوازە بۆ باسکردن لە کەس و گیانلەبەریش بەکاردێت.)) [محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 314]. (دیکسۆن) و ئەو زمانەوانە کوردانەی دابەشکردنی ئاوەڵناویان لەوەوە وەرگرتوە پۆلی (تام ، بەها ، تەمەن ، کێش ،...تاد)، یان لە چوارچێوەی ڕواڵەتی شت داناوە[13]، بەڵام ئێمە تەنها ئەو وشانەی تایبەتی دەرەوەی شت دەردەخەن، بە ئاوەڵناوی ڕواڵەتی شت دادەنێین، ئەمەش وادەکات، کە جۆرەکانی ئاوەڵناو وردتر دابەشبکەین، چونکە ئەگەر هەمو ئەو جۆرە جیاوازانەی ئاوەڵناو بخەینە چوارچێوەی ڕواڵەتی شتەوە، وا دەکات دابەشکردنەکەمان ورد نەبێ. نمونەی ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە وەك: (نەرم، ڕەق، شل، توند، زبر، خەست، ساف، لار، ڕاست، کون، تەڕ، وشك، لوس،...تاد).

هەروەها مۆرفێمی /تر/ و /ترین/ وەردەگرن:

نەرم نەرمتر نەرمترین

دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز، بۆ نمونە:

(34) شلەکە خەستە.

(35) کێکەکە نەرمە .

دەبنە دیارخەری فرێزی ناوی و وەك هەر ئاوەڵناوێکی تر ڕەفتاردەکەن: دارێکی تەڕ، دارێکی تەڕتر، تەڕترین دار، ...تاد.

لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن: تەڕبون، لاربون، ڕەقبون،...تاد.

لەگەڵ ناوێکدا دێن، کە هەڵگری نیشانەی واتایی (+ بەرجەستە) بێت، هەندێك جار دەخوازرێن و لەگەڵ ناوی واتایشدا دێن، بەڵام لەگەڵ هەمو ناوێکی واتایدا نایەن، بەڵکو تەنها لەگەڵ هەندێکیاندا ڕێکدەکەون، وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت لەگەڵ هەردو جۆری ناوی واتایی و بەرجەستەشدا دێن: شلەی خەست، دۆی تەڕ، جێگەی زبر، دڵی ساف، زمانی زبر، قسەی ڕەق، *خۆشەویستی نەرم، *ئازایەتی ساف، *کوردایەتی وشك،...تاد.

وەکو پێشتر وتمان لەگەڵ ناوی (+ شت)دا دێن، بەڵام وەك خوازە لەگەڵ ناوی مرۆڤیشدا دێن: مرۆڤی وشك، منداڵی لار، پیاوی ڕاست،...تاد. هەروەها بەرامبەر بەیەك دەوەستن واتە دژواتا پێکدەهێنن:

ساف × زبر

تەڕ × وشك

شل × توند(ڕەق)

ڕەق × نەرم

دەتوانن بە جوت بێن، بە مەرجێك ئەو دو ئاوەڵناوەی بەیەکەوە دێن، دژواتای یەکتر نەبن: تەختەیەکی ساف و ڕەق، چیمەنێکی نەرمی تەڕ، *تەختەیەکی نەرمی ڕەق،...تاد.

9-7-1) کێش - weight - :

ئەو پۆلە ئاوەڵناوەن، کە کێشی شت دیاریدەکەن. واتە هەر شتێك قورسایی هەبێت، ئەم پۆلە ئاوەڵناوە ئەو قورساییە دیاریدەکەن. ژمارەی ئەو وشانەی بۆ دەربڕینی قورسی بەکاردێن، سنوردارن، بەزۆری هەردو وشەی (قورس، سوك) وەك ئاوەڵناوی کێش ڕەفتاردەکەن. زمانەوانەکان پۆلی (ئاوەڵناوی کێش)یان لە چوارچێوەی ئاوەڵناوی ڕواڵەتی شتدا داناوە[14]، بەڵام ڕواڵەت تەنها دیوی دەرەوەی شت دەگرێتەوە، بۆیە ئەگەر بوترێت تایبەتی شت پەسەندترە. ئێمە بە باشمان زانی پۆلی کێش جیابکەینەوە، چونکە لە ڕوی واتاوە تەواو جیاوازن لە پۆلی (ڕواڵەت، بەها، تەمەن،...تاد). ئەم دو ئاوەڵناوە هەر دو مۆرفیمی پلەی بەراورد و باڵا وەردەگرن:

قورس قورستر قورسترین

وەك تەواوکەری کرداری بێهێز دەردەکەون، بۆ نمونە:

(36) کێشی ئۆتۆمبیلەکە قورسە.

(37) کێشی پوش سوکە .

بە هەمان شێوەی ئاوەڵناوەکانی تر دەبنە دیارخەری سەرەی فرێزی ناوی و لە پلەی باڵادا پێش سەرەی فرێزی ناوی دەکەون، بەڵام لە دو پلەکەی تر پاشی دەکەون، بۆ نمونە:

(38) شوتییەکی قورسم بۆ بکێشە .

(39) شوتییەکی قورسترم بۆ بکێشە.

(40) قورسترین شوتیم بۆ بکێشە.

لەگەڵ (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن، وەك: قورسبون، سوکبون،...تاد. دەبنە دژواتای یەکتر: سوك × قورس. هەرگیز لە یەك سیاقدا بە یەکەوە کۆنابنەوە بۆ گوزارشت لە شتێك، چونکە شتێك ئەگەر قورس بێت، ئەوا نابێت سوك بێت، بۆ نمونە:

(41) *شوتییەکی قورس و سوکم بۆ بکێشە.

بەزۆری لەگەڵ ناوێکدا دێن، کە خاوەنی ئەم دو نیشانەیە (+ بەرجەستە، + شت) بێت، بەڵام وەك خوازە لەگەڵ ناوی واتاییدا دێن و لە چەند بارێکیشدا لەگەڵ ناوی مرۆڤدا دێن، بە مەرجێك دەبێت ڕێککەوتنی کۆمەڵی لەسەر هەبێت، یان بۆ مەبەستی خوازە بێت، ئەگینا دروستەکە مانادار نابێت: مرۆڤی قورس (بەڕێز، سەنگین)، مرۆڤی سوك (بێڕێز، کەسایەتی لاواز)، شەڕێکی قورس، شەڕێکی سوك، *هێمنیی سوك، *ئارامیی قورس،...تاد.

10-7-1) خێرایی - Speed- :

پۆلێکی ئاوەڵناون، کە پێوانە و ڕادەی ڕۆشتن و بەسەرچون و خێرایی کەسێك، یان شتێك، یان دیاردەیەکمان بۆ دەردەخەن. واتە ((ئەو ئاوەڵناوانەن، کە خێرایی دەردەبڕن.))[ڤیان ئیبراهیم عەلی: 2008: 37]. وەك دەردەکەوێت، زمانی کوردی لە ئاست دەربڕینی چەمکی خێرایی زۆر دەوڵەمەند نییە لە فەرهەنگدا، ئەو وشانەی زیندون و بۆ ئەم مەبەستە بەکاردەهێنرێن، ئەمانەن: (هێدی، لەسەرخۆ، خێرا، پەلە، زو، تیژڕەو، توند، تیژ، هێواش، خاو،...تاد). وەك دەبینین لەنێو ئەو ئاوەڵناوانەدا، ئاوەڵناوەکانی سەر بە پۆلی (تایبەتی واتایی مرۆڤ، ڕواڵەتی شت،...تاد) دەبینرێن، ئەمەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئاوەڵناوەکان زیاد لە واتایەك دەگەیەنن، ئەگەر چی هەمو واتاکان فەرهەنگی نین، هەندێکیان واتای بارکراون، بەڵام زیاد لە واتایەکیان هەیە و فرەواتان. بۆیە (فرەواتایی دەکرێت بەوە پێناسەبکرێت، کە بریتییە لە وشەیەك واتای جۆراوجۆری هەبێت.)[Gorge Yule: 1979: 121]. بۆ نمونە: وشەی [توند] لە پۆلی ڕواڵەتی شتدا بەشداریدەکات، وەك: پەتی توند، هەروەها لە پۆلی ئاوەڵناوی تامدا بەشداردەبێت، وەك: چێشتی تون، لەگەڵ پۆلی خێراییشدا واتای خێرا دەگەیەنێت، وەك:

ڕاکردنی توند.

مۆرفیمی پلەی بەراورد و باڵا وەردەگرن: توند توندتر توندترین

لەگەڵ کرداری بێهێزدا وەك تەواوکەر دەردەکەون، بۆ نمونە:

(42) ئۆتۆمبیلەکە خێرایە.

(43) یاریزانەکە لەسەرخۆ بو.

دەبنە دیارخەری فرێزی ناوی، واتە لە فراوانکردنی سەرەی فرێزی ناویدا بەشداری دەکەن: یاریزانی خێرا، یاریزانی خێراتر، خێراترین یاریزان،...تاد. لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروستدەکەن: خێرابون، توندبون، تیژبون،...تاد.

دەبنە دژواتای یەکتر:

توند × لەسەرخۆ

خێرا × هێواش

لەگەڵ ناوێکدا دێن ،کە هەڵگری نیشانەی واتایی (+ بەرجەستە) بێت، دەکرێت بەم یاسایە نیشانی بدەین:

ناوی مرۆڤ ، گیاندار ، دیاردە سروشتییەکان + ئاوەڵناوی خێرایی

واتە لانی کەم ئەو ناوانە دەبێت، هەڵگری ئەم نیشانانە بن:

(± بینیین ، ± گیاندار ، + دیاردە ، + هەستی بەرکەوتن ، + جوڵە ، ± مرۆڤ)

وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت: ئۆتۆمبیلی خێرا، ڕەشەبای توند، یاریزانی خاو،...تاد.

بەڵام وەکو زۆربەی ئاوەڵناوەکانی تر، ئەمانیش دەخوازرێن و لەگەڵ ناوی واتایشدا بەکاردەهێنرێن، دیارە ئەمەش

دەگەڕێتەوە بۆ خواستنی ئەم ئاوەڵناوانە لەلایەن کۆمەڵەوە، وەك: پەیوەندیی بەهێز، ڕەفتاری لەسەرخۆ، ...تاد. زۆربەیان دەبنە هاوواتای یەکتر، چونکە چەمکی خێرایی لە زماندا بە چەند وشەیەك دەردەبڕدرێت. هەرچەندە بەپێی زمانەکان دەگۆڕێت، لە زمانی کوردیدا زیاتر هەر دو وشەی [خێرا ، توند] گوزارشت لە بیری خێرایی دەکەن و وشەکانی تر دەبنە هاوواتا، یان ئەگەر چی هاوواتای تەواویش نەبن، بەڵام واتای ئەم ئاوەڵناوانە لەیەکترەوە زۆر نزیکن:

خێرا = تیژ = تیژڕەو ، پەلە = زو، ...تاد.

لەسەرخۆ = هێدی = هێواش = خاو، ...تاد.

8-1) هەندێك پۆلی نابنجی ئاوەڵناو:

1-8-1) پۆلە ئاوەڵناوی کراو و کردو - Verbal Adjective - :

ئەم جۆرە ئاوەڵناوانە بە نابنجی و نارەسەن دادەنرێن، هەمویان لە کردارەوە هەڵدەگوێزرێن- Derivation - واتە سەر بەو (9) جۆرە بنەڕەتییە نین، کە پێشتر جیامانکردونەتەوە، لە ڕێزمانی دێریندا بە کۆمەڵەی یەکەم دەوترا ناوی بکەر - اسم فاعل - و بە کۆمەڵەی دووەمیش دەوترا ناوی بەرکار - اسم مفعول- ، بەو پێیەی پۆلی یەکەم هەڵگری سیفەتی بکەرین، بۆ نمونە: مردو، نوستو، هاتو، ڕۆشتو،...تاد، هەروەها پۆلی دووەمیان هەڵگری سیفەتی بەرکارین: سوتاو، نوسراو، سکسوتاو، دەستبراو، گیراو،...تاد. (نوری عەلی ئەمین) پێی وایە، کە ئاوەڵناوی فرمانی: ((ئێسکێکی فرمانە و تام و بۆی ناو ئەدا.)) [نوری عەلی ئەمین: 2014: 124]. هەروەها (ڕەفیق شوانی) لەبارەی ناوی بکەرییەوە دەڵێت: ((ناوی بکەر بەو وشانە دەوترێت، کە لە چاوگەوە وەردەگیرێن. واتای ڕوداوێك لەلایەن ئیشکەرەوە دەگەیەنن و توانا تایبەتییەکەیان سیفەتێکی بەردەوام و هەمیشەییان پێدەبەخشێت.))[ڕەفیق شوانی: 2008: 74]. هەروەها هەمان بۆچون بۆ پۆلی کراویش ڕاستە، واتە لە کردارەوە هەڵگوێزراون و سیفەتی بەرکاریان تێدایە، بەو شێوەیە دەردەکەون، وەك ئەوەی ڕودانی کرداریان کەوتبێتە سەر. لەبارەی تایبەتێتی ئەم دو پۆلە تاکە سیفەتێك کە تێیاندا هەبێت، لە ئاوەڵناو بچن، ئەوەیە وەسفی لایەنێکی ناوە دیارخراوەکەمان بۆ دەکەن: دایکی سکسوتاو، نامەی هاتو، پیاوی مردو، کەسی گیراو،...تاد، بەڵام هیچ سیفەتێکی تری ئاوەڵناویان تێدا نییە، وەك: ناتوانن بەراورد لەنێوان دو شتدا بکەن، هەروەها ناتوانن هەڵکەوتنی شتێکمان بۆ دەربخەن لەنێو هاوپۆلەکانیاندا، کە دو ئەرکی سەرەکی ئاوەڵناون. بە واتایەکی تر هەر دو مۆرفێمی پلەی بەراورد / تر/ و مۆرفێمی پلەی باڵا / ترین/ وەرناگرن، مەگەر بەشێوەی میتافۆر بێت، ئەویش بۆ چەند بارێکی کەم دەخوازرێن. وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت:

*مردو	مردوتر	مردوترین
*گیراو	گیراوتر	گیراوترین

ئەگەر لەگەڵ کرداری بێهێزدا بەکارمان هێنان، ئەوا دەبنەوە بە کردار و ڕێژەی کرداری هەواڵی تەواو وەردەگرن، واتە ناتوانن ببنە تەواوکەری کرداری بێهێز، بۆ نمونە:

(44) ئازاد لە دوێنێوە نوستوە.

(45) نامەیەکمان بۆ هاتوە .

(46) پیاوەکە لەشی هەموی سوتاوە.

(47) دزەکە گیراوە.

لەگەڵ کرداری (بون)دا ناتوانن، کرداری لێکدراو دروستبکەن، وەك: *هاتوبون، *مردوبون، *خەوتوبون، *سکسوتاوبون، *جەرگبڕاوبون، *گیراوبون،...تاد.

خاڵێکی زۆر گرنگی تر ئەوەیە، زۆربەیان نابنە دژواتای یەکتر، واتە دوانیان بەشێوەی دو وشەی جیاواز نادۆزینەوە، کە دژواتا بن، چەند دانەیەکی کەمیان نەبێت. کاتێکیش دەیانکەین بە دژواتا لە ڕێگەی مۆرفێمی /نە/ی نەرێکردنی کردارەوە واتاکانیان پێچەوانەدەبنەوە:

مردو × نەمردو (زیندو)

سوتاو × نەسوتاو

نوستو × نەنوستو (بێدار)

بڕاو × نەبڕاو

کەوتو × نەکەوتو

گیراو × نەگیراو

لە فەرهەنگدا هەریەك لە (هاتن، گرتن، سوتان،...تاد) وەك کردار تۆمارکراون. واتە لە فەرهەنگدا هەن و واتایان بەرامبەر دانراوە، بەڵام پۆلەئاوەڵناوی (کراو و کردو) لە فەرهەنگدا بە شێوەیەکی بنەڕەتی (سادە) نابینرێن، چونکە هەمویان هەڵگوێزراون.

2-8-1) ئاوەڵناوی ڕێژەیی - نیسبی - :

ئەو ئاوەڵناوانەن، کە لە ڕێگەی پەیوەندی بە شتێکەوە سیفەتێك دەگەیەنن. واتە: ((ڕاستەوخۆ دەلالەتی شتێك ڕادەگەیەنێت)) [ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 2014: 125]. هەمو ئاوەڵناوە نیسبییەکان ناسادەن، واتە لە ڕێگەی هەڵگواستنەوە دروستدەبن، ئەم ئاوەڵناوانە لە ناوێك و پاشگرێك دروستدەبن، بەم شێوەیە:

ناو + / ی ، ین ، انە ، ەکی ، ە/ = ئاوەڵناوی ڕێژەیی

کوردی، ئینگلیزی، دێهاتی، شاری[15]، خوێنین، ئاسنین، پیاوانە، ژنانە، کوردانە، دەشتەکی، خێڵەکی، بەهارە، زستانە، هاوینە، ...تاد. ئەم وشانە دەتوانن وەکو ئاوەڵناوە بنجییەکان ببنە دیارخەری ناوێك، وەك: زمانی کوردی، پیاوی شاری[16]، مادەی ئاسنین، جلی ژنانە، خێڵی دەشتەکی، پۆشاکی زستانە،...تاد. هەروەها ناتوانن مۆرفێمی /تر/ و /ترین/ وەربگرن: *کوردیترین، *ئاسنینترین، ...تاد[17]. ئاوەڵناوە ڕێژەییەکان دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز، بەم شێوەیە:

(48) ئەو پیاوە دەشتەکییە.

(49) ئەو جلە زستانەیە.

(50) زمانی من کوردییە.

بەڵام ناتوانن لەگەڵ کرداری (بون)دا وەك ئاوەڵناوە بنەڕەتییەکان کرداری لێکدراو دروستبکەن: *ئاسنین بون، * زستانەبون، *کوردانەبون،...تاد. هەروەها هەمویان دژواتا پێکناهێنن، بۆ نمونە ئەم وشانە هیچ دژواتایەکیان نییە: ئاسنین، شاری، بەهارە، کوردانە،...تاد. هەندێکیشیان دەبنە دژواتای یەکتر:

ژنانە × پیاوانە

زستانە × هاوینە

لادێیی × شاری

ئەگەر دژواتـای یەکتـر نەبـن، لەچوارچێـوەیەکی زمانیـدا بە ئاسـانی دەتـوانن بەیەکەوە بـێن، وەك لەم ڕسـتانەدا دەردەکەوێت، بۆ نمونە:

(51) قاتێکی کوردیی پیاوانەم کڕی.

(52) پۆشاکی پیاوانەی زستانە بازاڕی گەرمە.

(53) *پیاوێکی شاریی لادێییم بینی.

ئەم ئاوەڵناوانە لە فەرهەنگدا بەبێ پاشگرەکانیان وەك نـاو تۆمـارکراون، ئاوەڵنـاوی ڕێژەیـی وەك لێکسیمێکی سـادە نابینرێـت، چـونکە هەمویـان ناسـادەن. کەواتە ئەم جـۆرە ئاوەڵنـاوانە لە ڕێـگەی نـاوەوە هەڵـدەگوێزرێن، بـۆیە ڕاستەوخۆ نـاتوانن سیفەت و چۆنێتی شـتێك دەربـخەن. هەر ئەم هۆکـارەش وای کـرد، بەیەکێـك لەو (10) بیـرە بنەڕەتییەی دانەنرێت، کە زمانی کوردی لە ڕێگەی ئاوەڵناوەوە دەریاندەبڕێت.

9-1) بەکارهێنانی ئاوەڵناویی هەندێك ناو:

هەندێك ناو لە زمانی کوردیدا بەکارهێنانێکی پەسنکەرانەیان هەیە، هەرچەندە لە فەرهەنگی زمانەکەدا وەك نـاو تۆمـاردەکرێن. تـاکە سیفەتێکی ئاوەڵنـاو کە لەم وشـانەدا هەبێـت، ئەویـش پیشـاندانی چۆنێتییە. چـونکە (پیشـاندانی چۆنیەتی ئەرکێکی ئاوەڵناوە)[David Crystal: 2004: 199]. هەریەك لەم وشانە دەتوانن چۆنییەتی دەربڕن:

- دەنگی ئاژەڵ: جیکە ، گمە ، حیلە ، زیکە ، جیرە ،...تاد.
- دەنگی مرۆڤ: ورتە ، چپە ، بۆڵە ، خشە ،...تاد.
- ئەندازە: چوارگۆشە ، سێگۆشە ، لاکێشە ، بازنە ،...تاد.
- تایبەتی گیانلەبەر: خشۆك ، ئاوی ، گۆشتخۆر ، شیردەر ،...تاد.
- ناوی ئاژەڵ: کەر ، شێر ، حوشتر ، مار ، مانگا ، بەراز ،...تاد.

ئەگەر هەریەك لەم وشـانە وەك ئاوەڵنـاو تـاقیبکەینەوە، دەبینین، تەنهـا یەك تـایبەتیی ئاوەڵناویـان تێدایە، کە ئەویـش بریتییە لە دانی زانیاریی زیاتر لە بارەی ناوێکەوە. چونکە (ئاوەڵناو وشەیەکە بەتایبەتی لەگەڵ ناودا بەکاردێت، بۆ پێدانی زانیـاریی زیـاتر لەبـارەی ئەو شـتەی کە بۆی دەگەڕێتەوە)[Gorge Yule: 1979: 118]. بۆ نمونە ئەم پۆلەوشانە لەم نمونانەی خوارەوە لایەنێکی ناومان بۆ دەردەخەن:

- ئەندازە: خانوی چوارگۆشە، پاکەتی لاکێشە، ڕاستەی سێگۆشە،...تاد.
- دەنگی گیانلەبەر: حیلەی ئەسپ ، جیکەی باڵندە ، زەڕەی کەر،...تاد.
- دەنگی مرۆڤ : ورتەی مرۆڤ ، بۆڵەی پیرەژن، ...تاد.
- تایبەتی گیانلەبەر: گیانلەبەرە خشۆکەکان ، ئاوییەکان ، شیردەرەکان ،...تاد.
- ناوی ئاژەڵ: پیاوی کەر ، منداڵی سەگ ، کوڕی بەراز ،...تاد

بەم جۆرە نـاوانە دەوترێت نـاوی نیشانەکراو - Marked Nouns - . واتە ((وشـەیەك کە سـەر بە پۆلەڕەگەزی نـاوە دەشـێت، ئەدگـاری ئاوەڵنـاویی هەبێـت و لە بەکارهێنـانی ئاوەڵناویـدا ئەو ئەدگـارەی دەربکەوێـت.))[محەمەد عەبدولفەتاح سەعید: 2014: 110]

هیچ جۆرێکیان مۆرفیمی بەراورد و باڵا وەرناگرن: *چوارگۆشەتر/ گۆشەترین، *ورتەتر، *شیردەرتر، *زەڕەتر،...تاد. ئەمە لە کاتێکدا ((بۆ جیاکردنەوەی ناو لە ئاوەڵناو دەتوانین پشت بە پاشگری بەراوردکردن /تر/ ، /ترن/ ببەستین)) [محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 301]. هەروەها ((زۆرینەی ئاوەڵناو دژواتای هەیە و

دژواتاکانیش زۆربەی خەسڵەتەکانیان لە یەکەوە نزیکە و لەوانەیە یەك دو خەسڵەت لەیەکیان بترازێنێ و پێچەوانەی یەکتر بوەستن)) [هیدایەت عەبدوڵلا محەمەد: 2003: 96]. بەڵام ئەم وشانە لەنێو خۆیاندا هەرگیز نابنە دژواتای یەکتر. لەگەڵ کرداری (بون)دا کرداری لێکدراو دروست ناکەن. لە کاتێکدا ((ئاوەڵناوی چۆنێتی زۆر چالاکە لەم بوارەدا و ڕۆڵێکی گرنگ دەبینێت، بەتایبەتی لەگەڵ کرداری (بون) و (کردن)دا)) [یوسف شەریف سەعید: 2013: 40]. وەك:

*زەڕەبون، *سێگۆشەبون، *خشۆکبون، *ورتەبون، ...تاد.

هەروەها ناتوانن ببنە تەواوکەری کرداری بێهێز لە هەمو دەمێکدا، بۆ نمونە:

(54) *ئەوە دەنگی ورتەیە.

(55) مار گیانلەبەرێکی خشۆکە.

(56) *مار گیانلەبەرێکی خشۆکبو.

(57) *مار گیانلەبەرێکی خشۆك دەبێت.

(58) ئەو یاریگایە لاکێشەیە.

لە نمونەکانی سەرەوە بۆمان ڕوندەبێتەوە، کە ئەو وشانە تەنها دەتوانن ببنە تەواوکەری کرداری بێهێز لەگەڵ کرداری بێهێز بۆ دەمی ئێستا، بەڵام بۆ دەمەکانی تر دەبێت ببنە دیارخەری ناوێك و پاشان ببنە تەواوکەری کرداری بێهێز، واتە لە چوارچێوەی فرێزە ناوییەکەدا دەبنە تەواوکەری کرداری بێهێز. لە ڕوی نیشانەی واتایی و ڕێککەوتنیان لەگەڵ ناودا وەك ئاوەڵناوەکان ڕەفتارناکەن، بۆ نمونە ناوی دەنگی گیانلەبەر تەنها لەگەڵ ناوێکدا دێن و ناتوانن لەگەڵ ناوی تردا بێن، هەرچەندە نەبونەتە لێکسیم و لە فەرهەنگدا وەك پێکهاتەیەکی واتادار تۆمارنەکراون، بەڵام هەرگیز لەگەڵ ناوی تردا نایەن و وەك کۆمەڵەوشە- Collocation - دەردەکەون، وەك لەم نمونانەدا دەردەکەوێت: حیلەی ئەسپ، گمەی کۆتر، باعەی مەڕ، زەڕەی کەر،....تاد.

هەرگیز ئەو وشانەی دەنگ دەردەبڕن، ناکرێت، لەگەڵ ناوێکی تردا بێن، واتە پەیوەندییەکی وتایی ناچارییان لەگەڵ یەکتردا هەیە، بەپێچەوانەوە پێکهاتەکە واتادار نابێت، وەك: *زەڕەی چۆلەکە، *باعەی بەراز، ....تاد.

لە فەرهەنگدا ئەم وشانە کەرەستەیەکی لێڵن، بۆ نمونە ناوی دەنگی گیانلەبەران بەئاسانی دەبنە کردار: دەحیلێنێ، دەجیکێنێ، دەزەڕێنێ، ...تاد، بەڵام لە فەرهەنگدا وەك ناو تۆماردەکرێن، بۆیە ئەم وشانە تەنها یەك سیفەتی ئاوەڵناویان تێدایە، کە ئەویش دەرخستنی (دەنگ، شێوە، تایبەتی، ...تاد)یە، بەڵام هیچ تایبەتییەکی تری ئاوەڵناویان تێدا نییە وەك لە تایبەتیی جۆرەکانی ئاوەڵناودا خستمانەڕو.

2) ئاوەڵناو و دیاردەی پێکداچونی پۆلەوشەکان:

1-2) دیاردەی پێکداچونی پۆلەوشەکان - Overlap -:

دیاردەی پێکداچون و تێکەڵبونی وشەکان بریتییە لەوەی وشەیەك لەیەك کاتدا بتوانێت سەر بە دو یان زیاتر لە پۆلەفەرهەنگی و سینتاکسییەکان بێت. ئەم دیاردەیە بە ڕای زمانەوانەکان دیاردەیەکی گشتییە - Universal- و لە هەمو یان زۆربەی زمانەکانی جیهاندا دەبینرێت[18]. بۆ نمونە لە زمانی عەرەبیدا هەریەك لە وشەکانی (قائل، سامع، مذیع،...تاد) لە هەمانکاتدا (ناو و کردار)ن، یان ناوەکانی وەك (احمد، یشرب، یزید،...تاد) ڕێژەی ڕۆنانەکەیان لەسەر ڕێژەی (کردار)ە[19]. لە زمانی ئینگلیزیدا کردارەکانی وەك (Open, Fast,…etc)[20]. لەم دو ڕستەیەدا وەك (ئاوەڵناو) ڕەفتاردەکەن:

(59) He left the door <u>open</u>. (Adjective)

(60) He made the machine <u>fast</u>. (Adjective)

هەربۆیە ((گوێزانەوە و گۆڕانی وشە لە بەشێکی ئاخاوتنەوە بۆ بەشێکی دیکەی ئاخاوتن، دیاردەیەکی هەمیشەییە لە زماندا. لەبەرئەوە دابەشکردنی وشە بەسەر بەشەکانی ئاخاوتندا کارێکی گرانە.))[ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 2014: 69].

بەپێی سروشتی زمانی کوردی لە ئێستادا دیاردەی پێکداچون دەبینرێت و ئاوەڵناویش لەم بوارەدا بەشدارییەکی چالاك دەکات، ئاوەڵناو دەبێت بە ناو، هەروەها دەبێت بە ئاوەڵکردار، هەندێك جاریش دەبێت بە کردار، بەڵام پۆلگۆڕینی ئاوەڵناو بۆ هەمو پۆلە فەرهەنگییەکانی تر وەکو یەك نییە، بەڵکو لەگەڵ هەندێکیاندا زیاتر پێکدادەچن. مەرج نییە، دیاردەی پێکداچون تەنها لەنێوان دو کۆمەڵەی سەر بە هەمان پۆلدا ڕوبدات، وەك (ناو و ئاوەڵناو)، بەڵکو دەکرێت لەنێوان پۆلەسینتاکسی و فەرهەنگییەکانیشدا ڕوبدات، بۆ نمونە پریپۆزەیشن دەبێت بە پێشگری مۆرفۆلۆژی، یان فرێزی پێشناوی دەبێت بە پریپۆزەیشن، بێگومان ئەم دیاردەی پێکداچونە تەمومژی فەرهەنگی دروستدەکات. بۆیە ((لەم جۆرە تەمومژییەدا زیاتر جەخت لەسەر بەشەکانی ئاخاوتن دەکرێتەوە. وشە هەیە، دەکرێت لە ڕستەیەکدا (ناو) بێت، لە ڕستەیەکی تردا (ئاوەڵکردار) بێت، لە ڕستەیەکی تردا (ئاوەڵناو) بێت.)) [همزە حسین حمە: 2011: 45] . لەگەڵ ئەوەشدا هەر وشەیەك لە کێڵگەواتاییەکەیدا سەر بە پۆلێکی دیاریکراوە، بەڵام لەبەر پێویستی وشەکان لە کێڵگەی خۆیانەوە دەپەڕنەوە بۆ کێڵگەیەکی تر. واتە بە بۆچونی ئێمە هەریەك لە ئاوەڵکرداره چۆنێتییەکانی وەك (جوان، پەلە، خێرا،...تاد) لە فەرهەنگدا ئاوەڵناون، بەڵام لە ڕستەدا وەسفی کردار دەکەن و دەبنە ئاوەڵکردار، یان وشەکانی وەك (زانا، دانا، زیرەك،...تاد) لە بنەڕەتدا ئاوەڵناون، بەڵام کۆمەڵ بەکاریهێناون بۆ ناوی تایبەتی، بۆیە لە ئێستادا وەك ناوی تایبەتیش دەردەکەون. هەروەها کردارێکی وەك (ئەژی) وەك ناوی تایبەتی بەکاردەهێنرێت، بەڵام وەك دەزانین ئەم وشەیە لە کێڵگەی واتایی خۆیدا سەر بە پۆلە فەرهەنگی کردارە. وەك پێشتریش خستمانەڕو، ئەم دیاردەیە تەنها تایبەت نییە بە زمانێکی دیاریکراوەوە، بەڵکو لە زۆربەی زمانەکاندا دەبینرێت، بەڵام هەر زمانەو بەپێی تایبەتێتی خۆی دیاردەی پۆلگۆڕینەکە ئەنجامدەدات. بۆ نمونە وشەکانی وەك (سەر، بن، پێش، لا، بەر،...تاد) لە بنەڕەتدا ناون و بۆ ئەو شوێنانە دەگەڕێنەوە، کە لە واتاکانیاندا ڕەنگی داوەتەوە، بەڵام لە ڕستەدا ئەگەر شوێنی ڕودانی کردارەکە ڕونبکەنەوە دەبنە ئاوەڵکردار. هەروەها هەندێك جار دەبنە پێشگریش وەك لەم وشانەدا دەبینرێت: بەرماڵان، بەرچاو، بەرگوێ،...تاد[21]. لە ڕوی تایپۆلۆژییەوە ((زمانی کوردی تایبەتمەندی زمانی نوساو و تێکچرژاو هەڵدەگرێت)) [محەمەد مەعروف فەتاح و صباح ڕەشید: 2006: 90]. هەر بۆیە وشەی سادە لە زمانی کوردیدا بە بەراورد بە وشە داڕێژراو و لێکدراوەکان زۆر کەمترە. بۆ نمونە ((دەوترێت: زمانی کوردی نزیکەی (6000) کرداری سادەی تێدایە، بەڵام بەهۆی مۆرفیمە داڕێژەرەکانەوە ئەم ژمارەیە بەرزدەبێتەوە بۆ نزیکەی (60000-70000) کردار)) [فەرەیدون عەبدول بەرزنجی، چاوپێکەوتن، 2015/12/20]. ئەم ڕاستییە وامان لێدەکات بڵێین، کە وشەکانی زمان لە ڕوی داڕشتنەوە پەیوەندییەکی بەهێزیان بە یەکەوە هەیە. واتە (ئاوەڵناو) لە (ناو، کردار،...تاد) دروستدەبێت، هەروەها بە پێچەوانەشەوە ڕاستە، بۆ سەلماندنی ئەم ڕاستییەش بڕوانە ئەم نمونانەی خوارەوە:

ناو = ناو + ئاوەڵناو /ڕەگ/: (دڵگەش، برازا، دارتاش،...تاد).

ئاوەڵناو = ژمارە + ناو: (دوودڵ، چوارچاو،...تاد).

کردار = ئاوەڵناو + چاوگ: (سەوزبون، شینبون،...تاد).

(دیکسۆن) پێی وایە، کە دیاردەی پێکداچونی هەر سێ پۆلی فەرهەنگی (ناو، ئاوەڵناو، کردار) بەپێی زمانەکان دەگۆڕێت. زمانی کوردی لەم ڕووەوە لە زمانی ئینگلیزییەوە نزیکە، بەو پێیەی کە پێکداچونی (ئاوەڵناو) لەگەڵ (ناو)دا فراوانترە بە بەراورد بە پێکداچونی (ئاوەڵناو) لەگەڵ (کردار)دا، بەو پێیەی کە هاوڕێیەتی ئاوەڵناو و ناو فراوانتــرە بە بەراورد بە هــاوڕێیەتی ئاوەڵنــاو لەگەڵ پۆلەفەرهەنگییەکــانی تــر. دەتــوانین ئەم پەیوەنــدییە لەم هێڵکارییەدا ڕونبکەینەوە[22]:

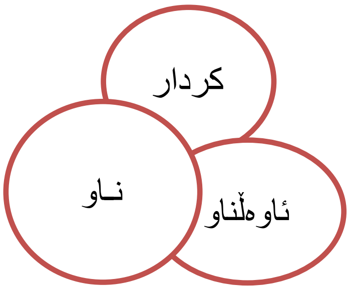

2-2) ئاوەڵناو و ناو:

خواستنی ئاوەڵناو بۆ نـاوی تـایبەتی لە زمـانی کوردیدا بە شێوەیەکی فراوان دەبینرێت، ئەم دیاردەیەش ڕاستی دیـاردەی پێکـداچونی ئەم دو پـۆلە فەرهەنگییەمـان بـۆ ڕونـدەکاتەوە، بـۆ نمـونە: دانـا، زانـا، زیـرەك، دڵسـۆز، ڕوخۆش، ئازاد،...تاد. لە یەك کاتدا (ئاوەڵناو و ناو)ن، بۆیە بۆ ڕەوینەوەی ئەم لێڵییە دەبێت، وشەکان لە ڕستەدا بەکاربهێنرێت، ئەو کات ڕوندەبێتەوە، کە وەکو ناو یان ئاوەڵناو بەکاهێنراون، بۆ نمونە:

(61) <u>دانا</u> هات. (ناو)

(62) هیوا کوڕێکی <u>دانا</u>بو. (ئاوەڵناو)

(63) مرۆڤی <u>دانا</u> سود بە دەوروبەرەکەی دەگەیەنێت.(ئاوەڵناو)

ئەو وشانە لە فەرهەنگدا بە ئاوەڵناو دادەنرێن، بەڵام کۆمەڵ بۆ نـاوی تـایبەتی بەکاریـان دەهێنێت، بۆیە لە هەمـان کاتدا بونەتە ناوی تایبەتیش.

لایەنێکی تری پێکداچونی ئاوەڵناو و ناو، بریتییە لە بابەتی (میتافۆر)، زۆرجار ناو وەکو ئاوەڵنـاو بەکاردێت، واتە هەنـدێك نـاو دەخـوازرێن و وەکـو ئاوەڵنـاو بەکـاردەهێنرێن. بـۆ نمـونە هەریەك لە وشـەکانی (پیـاو، کـوڕ، کـچ، مرۆڤ،...تاد) دەکرێت وەك ناو و ئاوەڵناویش دەربکەون، وەك لەم دو ڕستەیەی خوارەوە وشەی (پیاو) لە هەمـان کاتدا (ئاوەڵناو و ناو)یشە بۆ نمونە[23]:

(64) <u>پیاو</u> کاری وا ناکات.

(65) تۆ زۆر <u>پیاویت</u>.

لەگەڵ ئەوەی وشەکان پێکدادەچن، بەڵام لە کێڵگەی واتایی خۆیاندا سەر بە پۆلێکی دیاریکراون، قسەکەری هەر زمانێك بەئاسانی دەتوانێت وشەکان بناسێتەوە.

3-2) ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار:

پەیوەندی (ئاوەڵناو و ئاوەڵکردار) لەوەدا دەردەکەوێت، کە کاتێك ئاوەڵناوەکان لە ڕستەدا پەسنی کردار دەکەن و دەبنە ئاوەڵکردار. لەم کاتەشدا وشەکان لە هەمـان بـاری (ڕەگ)دا دەبنە ئاوەڵنـاو لە ئاستی فەرهەنگدا، بۆ نمونە:

(باش، خێرا، جوان، خراپ،...تاد) لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا ئاوەڵناون، بەڵام لەم ڕستانەدا دەبنە ئاوەڵکردار، بۆ نمونە:

(66) ئازاد باش یاریدەکات.

(67) ئۆتۆمبیلەکە خێرا دەڕۆشت.

(68) من جوان دەنوسم.

هەروەها ئەو ئاوەڵناوانەی کە لە ڕێزمانی دێریندا پێیان دەوترا (ئاوەڵناوی چۆنیەتی) دەبنە ئاوەڵکردار، ئەویش بە زیادکردنی مۆرفیمی /بە/ی ڕێزمانی و مۆرفیمی /ی/ی وشەداڕێژی واتایی، کە لە ڕستەدا فرێزی ئاوەڵکرداری دروستدەکەن. بەم شێوەیەی خوارەوە:

ئاوەڵناو	فرێزی ئاوەڵکرداری
خێرا	بە خێرایی
جوان	بە جوانی
توند	بە توندی
پاک	بە پاکی

جۆری ئەو ئاوەڵکردارانەش کە بەم شێوەیە دروستدەبن، ئاوەڵکرداری چۆنیەتین، واتە چۆنیەتی ڕودانی کردار ڕوندەکەنەوە.

4-2) ئاوەڵناو و کردار :

کردار و ئاوەڵناو وەك دو پۆلی سەربەخۆی فەرهەنگی پەیوەندی لە نێوانیاندا هەیە. لە کۆندا (ئاوەڵناو لەلایەن (ئەرستۆ) و (پرتۆ)ەوە بە بەشێك لە کردار دانراوە، پێیان وابووە، کە ئاوەڵناو و کردار سەر بە پۆلێکی فەرهەنگین، کە پێی دەوترێت پۆلی کردار)[Nidham sheet: 2005: 81]. بەڵام زمانەوانەکان لە ئێستادا وەك دو پۆلی فەرهەنگی جیا دایاندەنێن. (جۆن لیۆنز) پێی وایە کە: (ئاوەڵناو و کردار دو پۆلی فەرهەنگی جیان، چونکە ئاوەڵناوەکان دەکەونە ناو بەشەکردارەوە، هەروەها مۆرفیمەکانی کردار وەرناگرن. جگە لەوەش (کات، ئەسپێکت، دەمکات)یان تێدانییە)[Jon Lyons: 1968: 324].

لە زمانی کوردیدا هەندێك وشە هەن، لە یەك کاتدا (ئاوەڵناو و کردار)ن، ئەگەر ببنە دیارخەری (ناو)ێك، ئەوا دەبنە ئاوەڵناو، بەڵام ئەگەر ئەرکی دیارخەریان نەبینی، ئەوا جێکەوتەی کردار پڕدەکەنەوە و دەبنە کردار، بەم شێوەیە:

(69) خۆری <u>درەوشاوە</u> هەڵهات. (ئاوەڵناو)

(70) خۆر <u>دەدرەوشێتەوە</u>. (کردار)

(71) فرمێسکی <u>بریسکاوەی</u> چاوەکانیم بینی. (ئاوەڵناو)

(72) فرمێسکی چاوەکانی <u>دەبریسکایەوە</u>. (کردار)

(73) گوڵێکی <u>گەشاوەم</u> بە دیاری وەرگرت. (ئاوەڵناو)

(74) گوڵی باخەکەمان <u>گەشایەوە</u> (<u>دەگەشێتەوە</u>). (کردار)

ئەمە و چەندین وشەی تر هەن لە زمانی کوردیدا، کە دەتوانن بەر هەردو پۆلەفەرهەنگی (ئاوەڵناو و کردار) بکەون، جیاکردنەوەشیان تەنها لە ڕستەدا دەبێت، بە سەرنجدان لە ئێستای زمانی کوردی دەبینین، پێکداچونی

(ئاوەڵناو) لەگەڵ (ناو)دا فراوانترە بە بەراورد بە پێکداچونی (ئاوەڵناو و کردار).

1-3) ئاوەڵناو و چەمکی ئۆنریفکس - Honorifics -:

ئەو وشە و فرێز و پارچە (ڕستیلە) - Clause - و ڕستانەن، کە چەمکی ڕێز لە زماندا دەردەبڕن، نزیکایەتییان لەگەڵ ئاوەڵناودا هەیە. بەو پێیەی ئاوەڵناو وشەیەکە پەسنی شتێك دەکات، ئۆنریفکس یان ڕێزگرتن لە هەمو زمانێکدا دەربڕینی تایبەت بە خۆی هەیە. ئەم نزیکایەتییەی نێوان چەمکی ئاوەڵناو و ئۆنریفکس وای لە هەندێك زمانەوان کردوە، کە ئەم دو بابەتە تێکەڵ بەیەك بکەن. (د. بائیز) سێ جۆر ئاوەڵناو دەستنیشاندەکات، کە ئەوانیش بریتین لە: 1- ئاوەڵناوی ڕێزگرتن، 2- ئاوەڵناوی پیشە، 3- ئاوەڵناوی لەقەب [بڕوانە: بائیز عومەر ئەحمەد: 42-44)]. هەریەك لە وشەکانی (خاتون، کاك، هێژا، بەڕێز، تەنەکچی، دوکاندار، مامۆستا، ئەندازیار،...تاد) بە ئاوەڵناو دادەنێت، بەڵام هیچ یەکێك لەو وشانە ئاوەڵناو نین، بەڵکو (ناو، نازناو، بریناو)ن و چەمکی ئۆنریفکس لە زماندا دەردەبڕن. لەم ڕووەشەوە دەکرێت لە چوارچێوەی (زانستی زمانی کۆمەڵایەتی)دا لێکۆڵینەوە لەسەر چەمکی ڕێزگرتن[24] لە زمانی کوردیدا بکرێت، بەپێچەوانەوە (ئاوەڵناو) پۆلێکی فەرهەنگییە، دەکرێت لە چوارچێوەی ئاستەکانی زمانەوە لێکۆڵینەوەی لەسەر بکرێت، واتە وەك بابەتی لێکۆڵینەوە دەکەوێتە ناوەوەی زمان، بەڵام لێکۆڵینەوە لەسەر ڕێزگرتن لە زماندا ((وەك سۆسیۆپراگماتیك شرۆڤەدەکرێت.))[سەلام ناوخۆش: 2008: 80]. ئەو وشانەی کە بە (ئاوەڵناوی پیشە) ناودەبرێن، هیچ تایبەتمەندییەکی ئاوەڵناویان تێدانییە، بەڵکو بەو وشانە دەوترێت، ناوی پیشە. هەروەها ئەوانەشی (ئاوەڵناوی لەقەب)یان پێدەوترێت، دیسانەوە ئاوەڵناو نین، بەڵکو ئەوانە پێیان دەوترێت (نازناو - Nick Name)، نازناویش ((ناوێکی نافەرمییە، کە ئاسایی لەجیاتی ناوی ڕاستەقینەی خۆی لەلایەن هاوڕێ و خێزانەوە بەکاردێت.))[ئارام عەبدولواحید حەمەڕەشید: 2013: 239].

2-3) ئاوەڵناو و چەمکی ئاوەڵناوئاسا - Morphological Adjective -:

لەم ساڵانەی دواییدا، ئەم چەمکە هاتە نێو زمانەوانی کوردییەوە، مەبەست لە چەمکی ئاوەڵناوئاسا بەپێی بۆچونی زمانەوانەکان دەگۆڕێت، هەندێکیان پێیانوایە، کە ئاوەڵناوە داڕێژراو و لێکدراوەکان هەموییان (ئاوەڵناوئاسا)ن[25]، تەنها ئاوەڵناوە سادەکان ئاوەڵناوی بنەڕەتین. بەڵام هەندێکی تریان سنوری ئاوەڵناوئاسا بە فراوانتر دەزانن و هەر وشەیەك لە چوارچێوەی فرێزی ناویدا ئەرکی دیارخەری بینی، ئەوا بە (ئاوەڵناوئاسا)ی دادەنێن[26]. مەبەست لە ((ئاوڵناوئاسا ئەو کەرەستە و وشانەن، کە لە جێی ئاوەڵناو دێن، یان ئەو کەرەستانەن کە لە ڕستەدا ئەرکی ئاوەڵناو دەبینن.))[ڤیان ئیبراهیم عەلی: 2008: 37]. بە بۆچونی ئێمە ئەم زاراوەیە پەسەند نییە، چونکە ناکرێت لە زماندا دو کەرەستە یەك ئەرکیان بینی، ئیتر بە دو کەرەستەی هاوپۆل یان نزیك لە یەك ئەژماربکرێن. بە بۆچونی ئێمە زاراوەی (ئاوەڵناوئاسا) دوبارەکردنەوەی هەمان هەڵەی دێرینەکانە، کە هەوڵیان دەدا، لەسەر بنەمای ئەرك وشەکان پۆلێنبکەن. ئەگەر بەپێی ئەم بۆچونە بێت، هەمو ئەو کەرەستانەی ڕۆڵی دیارخەر دەبینن، دەبنە (ئاوەڵناوئاسا). ئەو زمانەوانانەی ئەم زاراوەیە بەکاردێنن بۆ نەهێشتنی تێکەڵبونی بەشەکانی ئاخاوتنە. بۆ ئەم مەبەستەش ((جارێك لە وشەکە دەدوێن وەك (لێکسیم)، جاری دووەم لە فۆرمێکی جیاوازی وشەکە (شێوەکانی وشە)، واتە ئەگەر وشە لە شێوە جیاوازەکانی جیابکەینەوە، ئیتر توشی ئەم تەنگ و چەڵەمە و تێکچڕژانە نابین لە دابەشکردن و جیاکردنەوەی بەشەکانی ئاخاوتن. هەر لێکسیمێك دەچێتە بەشێکی دیاریکراوەوە و بواری تێکەڵبون نامێنێت.)) [محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 304]. بەپێی ئەم بۆچونە بێت ،

هەمو ئاوەڵناوە سادەكان بە ئاوەڵناو دابنرێن و داڕێژراو و لێكدراوەكانیش بە ئاوەڵناوئاسا دابنرێن، بەڵام دەبێ ئەوەش لەبەرچاوبگرین، كە دیاردەی پێكداچونی بەشەكانی ئاخاوتن بەم ڕێگەیە چارەسەرناكرێت، چونكە لە وشە سادەكانیشدا پێكداچون ڕودەدات، وەك خواستنی ئاوەڵناوەكان بۆ ناوی تایبەتی. بۆیە هیچ یاسایەكی زمانی ناتوانێت بەر بە تێكچڕژانی وشەكان بگرێت، چونكە لەلایەن كۆمەڵەوە ئەم كارە ئەنجامدەدرێت و وشەكانیش هەڵگری ئەم تایبەتمەندییەن. بەپێی بۆچونی (ئاوەڵناوئاسا) لە زمانی كوردیدا هەریەك لەم وشانە بە ئاوەڵناوئاسا دادەنرێن:

1- ناو: كوڕی سیروان ، داری ترێ،...تاد.

2- بریناو: مامۆستا ئازاد ، مەلا ئەحمەد،...تاد.

3- ژمارە: دوو كوڕ ، سێ لەسەرچواری كتێبەكان،...تاد.

4- ئامرازی نادیار: كوڕێكی تر ، كتێبێكی دیكە،...تاد.

5- ئامرازی نیشانە: ئەم كوڕە، ئەو كوڕانە،...تاد.

ئەگەر بەپێی ئەم بۆچونە بێت، دەبێت (جێناو) بە (ناوئاسا) ناوببەین، چونكە (جێناو) زۆربەی ئەركەكانی ناو دەبینێت. بۆیە بەڕای ئێمە پێویستە ئەو كەرەستە زمانییانەی لە پێش یان پاش سەرەی فرێزی ناوی دێن، بەناوی خۆیانەوە ناوبنرێن، وەك (ژمارە، نازناو، بریناو، ئامرازی نیشانە، ئامرازی نادیار،...تاد)، بەپێچەوانەوە زاراوەی (ئاوەڵناوئاسا) زاراوەیەكی پەسەند نییە، چونكە ئەو وشانەی بە ئاوەڵناوئاسا دانراون، ئەگەر یەك ئەدگاری ئاوەڵناویان تێدابێت، كە ئەویش ئەدگاری (دیارخەری)یە، ئەوا چەند ئەدگارێكی تری ئاوەڵناویان تێدا نییە، وەك:

1- مۆرفیمی / تر/ و / ترین/ وەرناگرن.

2- لە ڕوی سیمانتیكەوە نیشانە واتاییەكانی ئاوەڵناویان تێدا نییە.

3- لە ڕوی سینتاكسیشەوە هەمو ئەركەكانی ئاوەڵناو نابینن، وەك ئەركی تەواوكەری كرداری بێهێز. بۆیە دەبێت ئەم وشانە بەپێی تایبەتییەكانی خۆیان ناویان بۆ دابنرێت و جیابكرێنەوە، چونكە ئەم وشانە تایەتی و ئەدگاری ئاوەڵناویان تێدانییە.

3-3) ئایا ئاوەڵناو پۆلەفەرهەنگییەكی سەربەخۆیە؟

زمانەوانەكان بۆچونی جیایان هەیە لەبارەی ئەوەی، كە ئایا ئاوەڵناو پۆلەفەرهەنگییەكی سەربەخۆیە؟ یان بەشێكە لە پۆلەفەرهەنگی ناو؟ (لە ڕێزمانی دێرینی عەرەبیدا ئاوەڵناو بەشێك بووە لە ناو، چونكە زمانەوانە عەرەبەكان پێیان وابووە، ئاوەڵناو هەمو مۆرفیمەكانی ناو وەردەگرێت، واتە ئاوەڵناو بەشێكە لە ناو)[بڕوانە: محمد محی الدین : 2008: 167]. لە زمانی ئینگلیزیدا هەمیشە ئاوەڵناو بە پۆلێكی سەربەخۆ دانراوە، لە دواین ئەو توێژینەوانەی لەسەر ئاوەڵناو كراون، بە پۆلێكی سەربەخۆ دانراون. تەنانەت (دیكسۆن دان بە هەر سێ پۆلی (ناو، ئاوەڵناو، كردار)دا دادەنێت وەك سێ پۆلی فەرهەنگی)[بڕوانە: R.M.W. Dixon: 2004]. لە زمانی كوردیدا دو بۆچونی جیاوازمان هەیە، بۆچونێكیان پێی وایە، ئاوەڵناو بەشێكە لە ناو، بۆچونێكی تر پێی وایە، ئاوەڵناو پۆلێكی سەربەخۆیە[27].

بە بۆچونی ئێمە (ئاوەڵناو) لە زمانی كوردیدا پۆلەفەرهەنگییەكی سەربەخۆیە، بەڵگەشمان بۆ بۆچونەكەمان لەم خاڵانەی خوارەوەدا دەخەینەڕو:

1.لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا ئاوەڵناو هەیە، ئەگەرچی ژمارەیان لە (ناو و کردار) کەمترە، بەڵام ئاوەڵناوەکان لە فەرهەنگدا وەك پۆلێکی سەربەخۆ تۆمارکراون.

2.ئاوەڵناو خاوەنی (پلە)یە، کە ناو هەڵگری ئەم تایبەتمەندییە نییە.

3.ئاوەڵناو ئەرکی بەراوردکردن لەئەستۆدەگرێت، کە دیاردەیەکی زمانیی گشتییە و لە هەمو زمانەکاندا بەراوردکردن هەیە، بەڵام مەرج نییە، ئاوەڵناو لە هەمو زمانێکدا بەم ئەرکە هەڵبسێت.

4.مۆرفیمە ڕێزمانییەکانی (ناو و کردار) وەك /ەکە، ێك، ان/ ، /بـ، دە، را، رێ، وە، نە، نا،...تاد/ هەرگیز ناچنە سەر ئاوەڵناو، ئەگەر مۆرفیمەکانی ناو بچنە سەر ئاوەڵناوێکیش ڕاستەوخۆ دەگەڕێنەوە بۆ ناوێك، کە دەکرێت دەرنەبڕابێت، یان قرتێنرابێت، بۆ نمونە کە دەڵێین: (جوانێك هات.) لە بنەڕەتدا ناوێك پێش ئاوەڵناوی (جوان) لە دروستەی ژێرەوەی فرێزە ناوییەکە هەبووە، بەڵام قرتێنراوە، واتە بەم شێوەیە بووە (کچێکی جوان هات).

5.هەندێك مۆرفیمی وشەداڕێژ ئاوەڵناو سازدەکەن، ناو سازناکەن بە پێچەوانەشەوە.

6.ناو لە ڕوی (واتا)وە دەگەڕێتەوە بۆ شتێك یان دیاردەیەك،...تاد، بەڵام ئاوەڵناو تایبەتێتی ئەو ناو و دیاردەیەمان بۆ دەستنیشاندەکات، بۆیە (پیشاندانی چۆنێتی لەگەڵ بەراوردکردنی چۆنێتی شتەکان ئەرکی ئاوەڵناوە.)[David Crystal: 2004: 199]

7.ئەو ناوچە بیریانەی کە ئاوەڵناوەکان پڕیان دەکەنەوە، وەك (بەها، بارستایی، تەمەن، ڕەنگ، تایبەتی فیزیکی شت، تایبەتی کەسی،...تاد)، ناوەکان ناتوانن پڕیان بکەنەوە.

8.ئاوەڵناوەکان کێڵگەی واتایی خۆیان هەیە و پەیوەندییەکی بیری هاوبەش کۆیان دەکاتەوە، کە جیاوازە لە کێڵگەی واتایی ناوەکان.

9.شیکردنەوەی پێکهاتەی واتایی ئاوەڵناوەکان، ئەو ڕاستییە پیشاندەدات، کە ئاوەڵناو خاوەنی کۆمەڵێك نیشانەی واتاییە، کە ناو هەڵگری ئەو نیشانانە نییە، بە پێچەوانەشەوە ناوەکان خاوەنی کۆمەڵێك نیشانەی واتایین، کە ئاوەڵناوەکان هەڵگری ئەو نیشانانە نین.

4-3) ئاوەڵناو و پێکەوەهاتن (هاوڕێیەتی زمانی) – Collocation :-

(پێکەوەهاتن) دیاردەیەکی زمانییە، کە لە هەر دو ئاستی (واتا و دەق)دا گرنگی پێدەدرێت. پێکەوەهاتن بریتییە لەوەی کە دو وشە پەیوەندییەکی بەهێزیان بەیەکەوە هەبێت، لە ئەنجامی ئەو پەیوەندییە زۆرەی وشەکان بە بینینی یەکێك لەو وشانە ڕاستەوخۆ بیرمان بۆ لای وشەکەی تر بچێت. ئەوەی وادەکات، بیرمان بۆ وشەکەی تر بچێت، ئەوەیە کە لە زمانەکەدا وشەکان زۆر لەگەڵ یەکدا بەکاردەهێنرێن. بۆیە ((هەندێك لە وشەکان ئەوەندە هاوڕێیەتییان بەهێزە لە کاتی بەکارهێناندا بە ناوهێنانی یەکێکیان ئەوی تر دێتەوە یاد))[تابان محەمەد سەعید: 2014: 59].

(دیبوگراند) لە زانستی زمانی دەقدا - Discourse analyses- پێکەوەهاتنی لە بەشی ڕێکخستن - Cohesion و لە ڕێکخستنیشدا لە بەشی ڕێکخستنی فەرهەنگی داناوە، بەم شێوەیە: [روبرت دی بوجراند: 1998: 103]

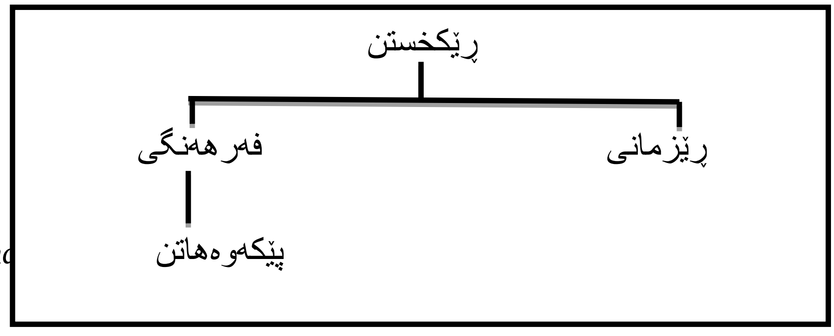

خشتەی ژمارە (4)

گرنگی پێکەوەهاتن لە زماندا لەوەدا دەردەکەوێت، کە واتای هەندێك لە وشەکانی زمان بەهۆی ئەو وشانەوە ڕوندەبێتەوە، کە زۆر لەگەڵیدا دێن، ئەم دیاردەیە لە زۆربەی وشەکاندا بەدیدەکرێت، بەبێ لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کە وشەکە سەر بە چی پۆلێکی فەرهەنگی و سینتاکسییە. دەبێت ئەوەش بزانین، کە پێکەوەهاتن لە (ئیدیەم) جیاوازە، بەو پێیەی ئیدیەمەکان وەك وشەیەکی سەربەخۆ مامەڵەدەکەن، بەڵام (پێکەوەهاتن) تەنها بریتییە لە پەیوەندیی بەهێزی دو وشە کە لە ئەنجامی زۆر بەیەکەوەهاتنیاندا دروستبووە. لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناوەکان پێکەوەهاتنیان لەگەڵ ناودا زۆر بەهێزە، بەشێوەیەك هەندێك ئاوەڵناو ئەوەندە پەیوەندییان لەگەڵ چەند ناوێکدا بەهێزە، بە ناوهێنانی ئاوەڵناوەکە ڕاستەوخۆ پێشبینی ناوەکە دەکرێت. هۆکاری ئەم پەیوەندییەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە، کە ئاوەڵناوەکان بەزۆری وەسفی لایەنێکی ئەو ناوەیان کردوە، کە لەگەڵیدا هاتون.

بۆ دەرکەوتنی ئەم ڕاستییەش چەند نمونەیەك دەهێنینەوە، کە پێکەوەهاتنی ئاوەڵناوەکانمان لەگەڵ ناوەکاندا بۆ ڕوندەکاتەوە:

گەڵای دار	ڕۆژی ڕوناك
زۆنگی زەرد	مۆبایلی هۆشمەند (زیرەك)
پێستی ئەسمەر	باڵای بەرز
دەموچاوی جوان	ڕێگای دور (نزیك)
ناوچەی خۆڵەمێشی	دەنگی خۆش (بەرز ...تاد)
ئاوی قوڵ (تەنك)	چای شیرین (تاڵ)
بارانی بەخوڕ	پیاو (ژن)ی پیر
یاریزانی گۆڵکار	کچی جوان
شەوی تاریك	کوڕی قۆز

وەك دەردەکەوێت، ئاوەڵناوەکان خواستی هاوڕێیەتییان لەگەڵ ناوەکاندا زیاترە وەك لە کردارەکان. لە نمونەکانەوە ئەومان بۆ ڕوندەبێتەوە، لە ئەنجامی زۆر پێکەوەهاتنی ئەو ئاوەڵناوانە لەگەڵ ناوەکاندا، بە ناوهێنانی ئاوەڵناوەکان ئاخێوەری زمانی کوردی ڕاستەخۆ پێشبینی ناوەکان دەکات.

ئەنجامەكان

1. ئاوەڵناو پۆلەفەرهەنگییەكی سەربەخۆیە و سەر بە هیچ پۆلێكی تر نییە، چونكە لە فەرهەنگی زمانی كوردیدا ئاوەڵناوەكان تۆماردەكرێن و واتاكانیان لێكدەدرێتەوە، ئەگەرچی ژمارەیان لە (ناو ، كردار) كەمترە.

2. لە ڕێزمانی دێرینی كوردی و زمانانی تریشدا چەندین كەرەستە بە ئاوەڵناو دانراون، كە هیچ تایبەتییەكی ئاوەڵناویان تێدا نییە، وەك (ئاوەڵناوی نادیاری، نیشانە، خاوەندارێتی، ژمارە، لەقەب، پیشە، جیاكردنەوە، پرس،...تاد). بەڵكو ئەمانە سەر بە پۆلی ترن.

3. لە زمانی كوردیدا (9) جۆری ئاوەڵناو لە ڕوی واتاوە هەیە، كە هەریەكەیان تایبەتێتی خۆیان هەیە، هەروەها هەندێك پۆلی نابنجی ئاوەڵناو هەن، كە هەمو تایبەتییەكانی ئاوەڵناویان تێدا نییە، بۆیە لە چوارچێوەی ئەو (9) جۆرە بنەڕەتییە دانەنراون، كە ئەوانیش بریتین لە (ئاوەڵناوی كراو و كردو، ئاوەڵناوی ڕێژەیی)، بۆ نمونە: ئاوەڵناوی كراو و كردو هەمو پێشگر و پاشگرەكانی كردار وەردەگرن، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەوەی كە لە بنەڕەتدا لە كردارەوە هەڵگوێزراون.

4. هەندێك ناو هەن، كە نیشانەكراون لەلایەن كۆمەڵەوە، بە هەندێك لە نیشانە واتاییەكانی ئاوەڵناو، ئەم ناوانە نابنە ئاوەڵناو، چونكە هیچ تایبەتییەكی ئاوەڵناویان تێدانییە، جگە لەوەی بەكارهێنانێكی پەسنكەرانەیان هەیە، كە ئەركێكی سەرەكی ئاوەڵناوە.

5. ئاوەڵناوەكان لەگەڵ پۆلە فەرهەنگی و سینتاكسییەكاندا پێكدادەچن، هەروەها لەگەڵ ناودا زیاتر پێكدادەچن وەك لە كردار و ئاوەڵكردار.

پەراوێزەكان

1.لەبارەی جۆرەكانی ئاوەڵناو لە ڕێزمانی دێرینی ئینگلیزیدا، بڕوانە: [Nidham sheet: 2005: 6].

2.(مەسعود محەمەد) ئاماژەی بە ئەوە داوە، كە ناكرێت، ئامرازی نیشانە بە ئاوەڵناو دابنرێت، چونكە واتای پەسنی تێدا نییە و لەگەڵ پێناسەكانی ئاوەڵناودا ناگونجێت، بەڵام بە لێكۆڵینەوەی سەربەخۆ ئەم بابەتەی نەخستوەتەڕو، بەڵكو وەكو دەمڕاستی (لیژنەی زمان و زانستەكانی) لە (كۆڕی زانیاری كورد) لە پەراوێزێكدا ئەمەی ڕونكردوەتەوە.

3.دیارە (ئەورەحمانی حاجی مارف) جۆرەكانی ئاوەڵناوی لە ڕوی (واتا و ڕۆنان) جیاكردوەتەوە، بەڵام ئەوەی لەنێو خشتەكەدایە، جۆرەكانی ئاوەڵناون لە ڕوی (واتا)وە.

4.لە زمانی ئینگلیزیدا چەند جۆرێكی ئاوەڵناو دیاریكراوە، كە لە ڕێزمانی دێرینی كوردیدا نین، وەك (ئاوەڵناوی خۆیی - intensifying، ئاوەڵناوی سەرسوڕمان - Exclamatory). بڕوانە: [Nidham sheet: 2005: 7-8].

5.وردترین دابەشکردنی ئاوەڵناو، دابەشکردنی ئاوەڵناوە لەڕوی (واتا)وە، کە (دیکسۆن)ی زمانەوانی ئوسترالی یەکەمجار ئەم کارەی کرد، ئەم زمانەوانە لەساڵی (1979) کتێبێکی بەناوی (ئەو هەمو ئاوەڵناوە بۆ کوێ چون؟) دەنوسێت، لە دابەشکردنەکەدا پێنج جۆر ئاوەڵناو لەڕوی واتاوە دەستنیشاندەکات، وەك دیاردەیەکی یونڤێرساڵ کە بریتین لە: 1- دووری. 2- تایبەتی فیزیکی. 3- بەها. 4- تەمەن. 5- خێرایی. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە:

A. [FATIMA Hassan: 2009: 4].
B. [R.M.W. Dixon: 1979: 31].

6. (ئەحمەد حەسەن) لە باسی جۆرەکانی ئاوەڵناودا ، ئاوەڵناو دابەشدەکاتە سەر (سادە، لێکدراو، کۆژ یان ڕستە)، بڕوانە: (ئەحمەد حەسەن: 1976: 129). بەڵام (ئەورەحمانی حاجی مارف) لە باسی جۆرەکانی ئاوەڵناودا لە ڕوانگەی (واتا و ڕۆنان)ەوە جۆرەکانی ئاوەڵناوی جیاکردوەتەوە، بڕوانە: (ئەورەحمانی حاجی مارف: 2014: 119-140).

7. هەندێك زمانەوان (ئاوەڵناو) بە پۆلێکی سەربەخۆی فەرهەنگی دانانێن، ئەمە لە کاتێکدا کە لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا (ئاوەڵناو) وەك (ناو، کردار، ژمارە) بە سەربەخۆیی لە فەرهەنگدا دەبینرێت و بە سەرنجدان لە زمانی کوردی دەردەکەوێت، کە ئاوەڵناو لە زمانەکەدا هەیە و لەدوای (ناو و کردار) لە پلەی سێیەم لە ڕوی ژمارەوە دێت. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە:

ئـ: (محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 303).

بـ: (هیدایەت عەبدوڵڵا موحەمەد: 2003: 96).

8. هیدایەت عەبدوڵڵا زاراوەی (ئاوەڵناوی ڕەسەن) و (ئاوەڵناوی نارەسەن ، ئاوەڵناوئاسا)ی بەکارهێناوە، بەڵام شنە جەبار هەردو زاراوەی (بنجی و نابنجی) بەکارهێناوە، بڕوانە:

ئـ: (هیدایەت عەبدوڵڵا محەمەد: 2003: 104-123).

بـ: (شنە جەبار فەتاح: 2006: 5-17).

9. دەوترێت ڕەنگە سەرەکییەکان تەنها سیانن، کە بریتین لە: 1- شین، 2- زەرد، 3- سور. هەمو ڕەنگەکانی تر بە تێکەڵبونی ئەو سیانە دروستبون. بۆ زانیاریی دەربارەی ژمارەی ڕەنگەکان، بڕوانە: (مصطفی محمد کریم: 2001: 26).

10. (دیکسۆن) پێی وایە، کە حەوت بیر لە هەمو زمانەکانی جیهاندا سەرچاوەی ئاوەڵناون، کە بریتین لە: (بەها ، تەمەن ، ڕەنگ ، تایبەتی کەسی ، تایبەتی مرۆڤ ، بارستایی ، خێرایی).

11. ئەو سەرچاوانەی کە باسیان لە جۆرەکانی ئاوەڵناو کردوە، بەم شێوەیە جیایان نەکردوەتەوە، بەڵکو بە تێکەڵی باسیان لە ئاوەڵناوی تایبەتی کەسی کردوە.

12. بۆ زانیاری لەبارەی پۆلێنکردنەکەی دیکسۆن بۆ جۆرەکانی ئاوەڵناو، بڕوانە: [R.M.W. Dixon: 2004: 4].

13. بۆ زانیاریی زیاتر، بڕوانە:

ئـ: [R.M.W. Dixon: 2004: 4].

بـ: (محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 314).

14. شایەنی باسە (محەمەد مەعروف فەتاح) دابەشکردنی جۆرەکانی ئاوەڵناوی لە (دیکسۆن)ەوە وەرگرتوە، زۆربەی زمانەوانە کوردەکانیش لە (محەمەد مەعروف فەتاح)ەوە وەریانگرتوە، بۆیە وەرگرتنەکە زۆر جار بەبێ دەستکاری بووە.

15. ئەو ئاوەڵناوە ڕێژەییانەی کە لە ڕێگەی پاشگری /ی/ ڕێژەییەوە داڕێژراون، واتای ئەسڵ و بنج و بناوان دەگەیەنن. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (ك.ك. كوردۆیف: 1986: 108).

16. پێویستە جیاوازی لەنێوان مۆرفیمی /ی/ی واتایی و /ی/ی ڕێژەییدا بکرێت، یەکەمیان ناوی واتایی دروستدەکات و دووەمیان ئاوەڵناوی ڕێژەیی.

17. لە زۆر زماندا ئاوەڵناوی ڕێژەیی پلەی بەراورد و باڵا وەرناگرێت، لەم بارەیەوە بڕوانە: (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 2014: 128).

18. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە: [Pernilla Hallonsten: 2009]

19. بۆ زانیاریی زیاتر بڕوانە: (ابراهیم انیس: 1957: 193- 195).

20. بڕوانە ئەم سەرچاوانەی خوارەوە:

a- (Nidham sheet: 2005: 6).

b- (FATIMA Hassan: 2009: 8).

21. بۆ زانیاریی زیاتر لەبارەی پۆلگۆڕینی وشەکان، بڕوانە: (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 1979: 8- 9).

22. هێڵکارییەکە بە دەستکارییەوە لەم سەرچاوەیەوە وەرگیراوە: [R.M.W. Dixon: 2004: 39]

23. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە، بڕوانە: (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 2014: 216).

24. بۆ زانیاریی لەبارەی چەمکی ڕێزگرتن لە زمانی کوردیدا، بڕوانە: (عەبدولواحید موشیر دزەیی: 2009: 121-132).

25. محەمەد مەعروف فەتاح لەگەڵ ئەو بۆچونەدایە، کە ئاوەڵناوە داڕێژراو و لێکدراوەکان (ئاوەڵناوئاسا)ن، تەنها وشەسادەکان بە ئاوەڵناو دادەنێت. بڕوانە: (محەمەد مەعروف فەتاح: 2010: 307).

26. ڤیان ئیبراهیم هەمو ئەو کەرەستانەی لە شوێنی ئاوەڵناو بەکاردێن، بە ئاوەڵناوئاسا دادەنێت. بڕوانە: (ڤیان ئیبراهیم عەلی: 2008: 37).

27. ئەوڕەحمانی حاجی مارف پێی وایە ئاوەڵناو بەشەئاخاوتنێکی سەربەخۆیە، لەم ڕووەشەوە پێی وایە، ئاوەڵناو ئەگەرچی لە ڕوی ژمارەوە لە ناو کەمترە لە زمانی کوردیدا، بەڵام لە ناویش جودادەبێتەوە، چونکە ئاوەڵناو خاوەنی پلەیە، هەروەها هەندێك مۆرفیمی وشەداڕێژ ئاوەڵناو سازدەکەن، کەچی ناو سازناکەن، لە ڕوی واتاشەوە ناو و ئاوەڵناو دو بەشەئاخاوتنی جیاوازن، ناو بۆ شتێك دەگەڕێتەوە، بەڵام ئاوەڵناو بۆ ناوێك دەگەڕێتەوە. لە بەرامبەر ئەم بۆچونەدا (محەمەد مەعروف فەتاح) پێی وایە، کە ئاوەڵناو بەشەئاخاوتنێکی سەربەخۆ نییە و بەشێکە لە ناو، چونکە ژمارەی ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا زۆر کەمە، جگە لەوەش (ناو) هەمو تایبەتمەندییەکانی ئاوەڵناو وەردەگرێت وەك (پلە). پێشی وایە هەندێك بیر هەن لە زمانی کوردیدا ئاوەڵناو دەریاندەبڕێت، وەك (بارستایی، بەها، ڕەنگ، تایبەتی فیزیکی شت، خێرایی، تەمەن، بەها). بۆ زانیاریی لەم بارەیەوە بڕوانە:

ئـ: (ئەوڕەحمانی حاجی مارف: 1988: 138-139).

بـ: (محەمەد مەعروف فەتاح: 1990).

هەروەها (محەمەد مەحوی) لەم بارەیەوە پێی وایە، ئاوەڵناو پۆلەڕەگەزێکی سەربەخۆیە و بە هیچ جۆرێك بنەمای بونی وشە بە شێوەی مۆرفیمی سەربەخۆ لە فەرهەنگدا ناکرێت، لەبەرچاو بگیرێت، چونکە زۆربەی وشەکانی زمانی کوردی هەڵگوێزراو و لێکدراون، بەمجۆرەش ژمارەی ئاوەڵناوەکان بە ڕادەیەك کەمدەبنەوە لە فەرهەنگی زمانی کوردیدا، ڕەنگە هەندێك لەو بیر و ناوەڕۆکانەش دەرنەبڕن، کە پێویستە ئاوەڵناو دەریانببڕێت. بۆ زانیاریی زیاتر لەم بارەیەوە بڕوانە: (محەمەد عەبدولفەتاح سەعید: 2014).

سەرچاوەکان

ا- بە زمانی کوردی:

1. احمد حسن احمد (1976)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم، دار الجاحظ، بەغدا.
2. ئارام عەبدولواحید حەمەڕەشید (2013)، ڕێزگرتن لە زمانی کوردیدا، سلێمانی.
3. ئەوڕەحمانی حاجی مارف (2014)، ئاوەڵناو، چاپی دووەم، هەولێر.

81 .... (1988)، ئاوەڵناو بەشەئاخاوتنێکی سەربەخۆیە، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژمارە (118).

5. .... (1979)، ڕێزمانی کوردی، بەرگی یەکەم (وشەسازی)، بەشی یەکەم ـ ناو، چاپخانەی کۆڕی زانیاری عێراق، بەغدا.
6. بائیز عومەر ئەحمەد، تێکەڵی د ناڤبەرا هاڤەلناڤێن، ڕێزگرتن و پیشە و لەقەب د زمانی کوردیدا ـ کرمانجیا سەری، گۆڤاری پەیڤ، ژمارە (46).
7. تابان محەمەد سەعید (2014)، کێڵگەواتاییەکان لە ڕکێفەمەودای کۆمەڵەوە، نامەی دکتۆرا، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
8. توفیق وەهبی (1929)، دەستوری زمانی کوردی ،جزمی یەکەم، بەغدا.
9. جگەر خوێن (1961)، اوا را دستورا زمانی کوردی، بەغداد.
10. ڕەفیق شوانی (2008)، ئەو وشانەی لە چاوگەوە وەردەگیرێن، چاپخانەی (خانی)، دهۆك.
11. سەعید صدقی کابان (1928)، مختصر صرف و نحوی کوردی، بەغدا.
12. سەلام ناوخۆش (2005)، پوختەیەك دەربارەی زمانناسی، چاپخانەی چوارچرا، چاپی یەکەم، هەولێر.
13. سەلام ناوخۆش و نەریمان خۆشناو (2010)، زمانناسی، بەرگەکانی (3-2-1)، هەولێر.
14. صادق بەهادین (1976)، ڕێزمانا کرمانجی، بەغدا.
15. شنە جەبار فەتاح (2006)، ئاوەڵناو وەك کەرەستەی فەرهەنگی و سینتاکسی لە شێوەزاری هەورامیدا، نامەی ماستەر، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.
16. عەبدولواحید موشیر دزەیی (2009)، واتاسازی، هەولێر.
17. فەرەیدون عەبدول بەرزنجی (2015/12/20)، چاوپێکەوتن.
18. ڤیان ئیبراهیم عەلی (2008)، تایبەتێن هەڤالناڤی د زمانێ کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی دهۆك، دهۆك.
19. ك.ك. کوردۆیێف (1982)، ڕێزمانی کوردی (بە کەرەستەی دیالێکتی کرمانجی و سۆرانی)، و/ لە ڕوسییەوە: د. کوردستان موکریانی، هەولێر.

20. محەمەد ئەمین هەورامانی (1973)، سەرەتایەك لە فیلۆلۆژی زمانی کوردی، بەغدا .

512 محەمەد مەعروف فەتاح (1990)، هەندێك تێبینی دەربارەی ئاوەڵناو لە کوردیدا، گۆڤاری ڕۆشنبیری نوێ، ژ(125).

22. محەمەد مەعروف فەتاح (2010)، لێکۆڵینەوە زمانەوانییەکان، چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات، هەولێر.

23. محەمەد مەعروف فەتاح و صباح ڕەشید (2006)، چەند لایەنێکی مۆرفۆلۆجی کوردی، چاپی یەکەم، هەولێر.

24. محەمەد عەبدولفەتاح سەعید (2014)، ئاوەڵناوی کوردیی لەنێوان تیۆری و تایبەتییەکانیدا، گۆڤاری زانکۆی سلێمانی (B).

25. مصگفی محمد کریم زەنگەنە (2001)، ڕەنگ لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی ئاداب، زانکۆی سەلاحەدین، هەولێر.

26. نوری عەلی ئەمین (2014)، ڕێزمانی کوردی، چاپی سێیەم، چاپخانەی منارە، هەولێر.

27. همزە حسین حمە (2011)، تەمومژی لە زمانی کوردیدا، نامەی ماستەر، زانکۆی کۆیە.

28. هیدایەت عەبدوڵلا محەمەد (2003)، ڕێککەوتنی واتایی ناو و ئاوەڵناو لە زمانی کوردیدا، نامەی دکتۆرا، کۆلێجی زمان، زانکۆی سلێمانی، سلێمانی.

29. یوسف شەریف سەعید (2013)، کرداری لێکدراو، چاپخانەی حاجی هاشم، هەولێر.

ب- بە زمانی عەرەبی:

30. ابراهیم انیس (1957)، من اسرار اللغة، المکتبە انجلو المصریة، القاهرة.

31. روبرت دی بوجراند (1998)، النص والاخطاب والاجراء، ت/تمام حسان، الطبعة الاولی، القاهرة.

32. محمد محی الدین (2008)، التحفة السنية.

پ- بە زمانی ئینگلیزی:

33. David Crystal (2004), Encyclopedia of the English Language, Second Edition .Uk.

34. R.M.W. Dixon (2004), Adjective Classes in Typological Perspective, Oxford University Press .

35. .... (1977), Where Have All Adjective Gone, Berlin.

36. Fatima Hassan Pirot (2009), Adjective Complementation in English and Central Kurdish, M.A, Salahaddin University.

37. Gorge Yule (1979), The Structure of Language, Second Edition, Cambridge University Press.

38. Jon Lyon (1968), Introduction to Theoretical Linguistics, Cambridge, Cambridge University Press.

39. Nidham Sheet H-Altaee (2005), The Syntax and the Semantic Of the Adjective in English.

40. Pernilla Hallonsten (2009), On the Universality and Variation of the Adjective Category.
41. Roger Stone (2010), An Automated Template Approach to Morphology and Syntax Description for Ayta Abellen (Using Flex and Paws), M.A. In Applied Linguistics, Faculty of the Graduate Institute of Applied Linguistics.